

تحلیلی بر تعاملات فضایی مقصدهای گردشگری.

مورد مطالعه: شهرستان علی آبادکتول، ناحیه محمدآباد - زرین گل

هاجر مزیدی^{۱*}، رحمت اله منشی زاده^۲، فرهاد عزیزپور^۳، بیژن رحمانی^۴

^۱دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهیدبهشتی، تهران، ایران
^۲دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهیدبهشتی، تهران، ایران
^۳دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران
^۴دانشیار جغرافیا و برنامه ریزی روستایی، گروه جغرافیای انسانی، دانشکده علوم زمین، دانشگاه شهیدبهشتی، تهران، ایران.
تاریخ دریافت: ۹۷/۱۰/۷؛ تاریخ پذیرش: ۹۸/۶/۵

چکیده

یکی از ویژگی های سکونت گاه های انسانی تطوری پذیری و پویایی آن است. این پویایی در فضا، زمینه ایجاد جریان های فضایی بین شهر و روستا را در قالب پیوندهای روستایی - شهری میسر می سازد، این پیوندهای روستایی - شهری حاصل تعاملات دو سویه سکونت گاه های روستایی و کانون شهری در عرصه ناحیه ای است که به سبب جریان های افراد، کالاها و اطلاعات پدید می آید. شکل گیری و گسترش این جریان های فضایی در سطوح مختلف (محلی، ناحیه ای و منطقه ای) به ایجاد سازمان فضایی می انجامد. هدف این تحقیق تحلیلی بر تعاملات فضایی مقصدهای گردشگری ناحیه محمدآباد - زرین گل شهرستان علی آباد کتول مبتنی بر الگوی سازمان یابی فضایی شبکه ای است. روش شناسی تحقیق کمی و مبتنی بر روش توصیفی - تحلیلی است. جامعه آماری مورد مطالعه، شامل ۲۰ نقطه سکونت گاهی روستایی که همگی به عنوان مقصد گردشگری روستایی در ناحیه محمدآباد - زرین گل واقع در شهرستان علی آباد کتول هستند. برای گردآوری اطلاعات به شیوه های اسنادی و میدانی عمل شده است. در روش میدانی، از فن پرسش گری و ابزار پرسش نامه استفاده شد. البته، برای برخی از داده های ثانویه به مراکز اطلاع رسانی مانند مرکز آمار ایران و سازمان هایی مانند فرمانداری، میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی شهرستان علی آباد مراجعه شد. با توجه به ماهیت مساله از تحلیل شبکه اجتماعی (SNA) استفاده شده است. در این روش سه دسته شاخص وجود دارند که در این پژوهش از شاخص های کلان (اندازه شبکه، تراکم شبکه و مرکزیت شبکه) استفاده شده است. همچنین، در این روش داده های جریانی به وسیله نرم افزار Nodexl مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. با توجه به یافته های تحقیق، نتایج زیر به دست آمد:

- تعاملات فضایی در سطح ناحیه اگرچه مبتنی بر ساختارهای محیطی مبتنی بر فعالیت های بخش کشاورزی شکل گرفته است ولی در دهه اخیر به علت تحول در بسترهای اجتماعی - اقتصادی و امکان محیطی، چشم انداز طبیعی) مبتنی بر فعالیت گردشگری و سرمایه گذاری های بومی مرتبط (با فعالیت گردشگری) از تعدد و تنوع بیشتری برخوردار شده است.

- تعاملات فضایی نوین نه تنها زمینه افزایش تعاملات درون قلمروی را فراهم نموده است. بلکه زمینه افزایش تعاملات برون قلمرویی نیز افزایش یافته است. مبتنی بر بنیان نظری تحلیل شبکه، این نوع از تعاملات بستر ساز پایداری شبکه (با نظام سکونتگاهی) خواهد شد.

- اگرچه، جریان ها از تعدد و تنوع برخوردار شده و سطح تعاملات هم ارتقا یافته است. ولی ساختار جریان ها با نقش پذیری شهرها و روستاهای بزرگ به جای ماهیت دو سویه و مکمل، از ماهیتی یک سویه برخوردار است. این ویژگی سبب شده است تا پیوند بین سکونت گاهی شکل نگیرد.

واژه های کلیدی: جریان های فضایی، تعاملات فضایی، پیوندهای روستایی - شهری، سازمان فضایی، ناحیه محمدآباد، زرین گل.

مقدمه

پدیده‌های جغرافیایی، چه پدیده‌های محیط طبیعی و چه پدیده‌های اجتماعی-اقتصادی، همچون هر پدیده عینی، نه تنها از مجموعه‌هایی از عوامل و نیروها نشات می‌گیرند، بلکه دایماً در معرض دگرگونی قرار دارند. این خصوصیت نشانگر دو جنبه اساسی است: نخست این که پدیده‌ها از اجزایی برآمده از عوامل و نیروهای گوناگون تشکیل شده‌اند و دیگر، بین این اجزا پیوندی جوهری وجود دارد که آنان را در قالب تاثیر هم‌افزا به هم مرتبط می‌سازد. این اجزا طبعاً با یکدیگر در تعامل دائمی هستند و در نهایت معرف پدیده، هم از لحاظ شکل و هم محتوا، به شمار می‌روند (سعیدی، ۱۳۷۷: ۱۰۷).

بنابراین پدیده‌های جغرافیایی، اعم از طبیعی-اکولوژیک و یا اجتماعی-اقتصادی دارای خصلت قانونمندی نظام‌ها (سیستم‌ها) هستند و از این رو، نظام وار عمل می‌کنند. بنابراین، علم جغرافیا نیز در عمل، نظام‌های جغرافیایی را بررسی می‌کند و هر نظام فضایی در جغرافیا متشکل از مجموعه‌ای از ساختارها و کارکردهاست (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۳-۱۲). در فضاهای جغرافیایی، توانمندی‌های محیطی (طبیعی و انسانی)، بستر الگوهای استقرار سکون تگاه‌های انسانی را فراهم می‌آورد. در حالی که از او آخر دهه ۱۹۶۰ میلادی و شکل‌گیری رویکرد سیستمی، با تعریف مجموعه‌ای از شهرها به مثابه یک سیستم، توجه زیادی به روابط متقابل بین شهرها و توسعه آن‌ها در سطح یک منطقه شد و پیوستگی و ارتباطات متقابل بین مکان‌ها در مطالعه ساختارهای فضایی مورد توجه قرار گرفت (تیلور^۱ و همکاران، ۲۰۱۰: ۲۸۰۸). و این بدان معناست که ساختار فضایی تجلی‌کنش متقابل بین جامعه انسانی و محیط فیزیکی

پیرامون آن است (کائس^۲، ۲۰۱۰: ۲۵۳). یکی از ابعاد ساختاری نظام جغرافیایی ساختار اجتماعی-اقتصادی [به صورت قیدی یکپارچه] نیز می‌باشد، مادیت بخشیدن به زیرساخت‌ها و یا بنیادهای مناسبات اجتماعی که خود را در رفتار و فعالیت‌های مختلف، از جمله فعالیت‌های اقتصادی، پنهان ساخته که تجلی آن رنگ و بویی مادی دارد. این در حالی است که روابط اجتماعی اساساً از جنس مادی نیستند و به خودی خود نمی‌توانند "فضایی" به شمار آیند. این بدان معناست که، تجلی روابط اجتماعی به صورت روابط اجتماعی-اقتصادی است که در شکل فضا یعنی ساختاری مادی و عینی پدیدار می‌گردد و این فضا که به صورت یک نظام (نظام فضایی) عمل می‌کند، از پویایی ذاتی برخوردار و پیوسته است که دائماً در معرض دگرگونی هستند. سازمان فضایی سکونتگاه‌ها حاصل تعامل درازمدت جوامع انسانی و ساختار طبیعی نواحی است که روستاها و شهرها عناصر اصلی آن هستند. از این رو، پویایی سازمان فضایی متأثر از نقش‌ها و کارکردهای سکونت‌گاه‌های شهری و روستایی و همچنین روابط، مناسبات و پیوندهای بین شهرها و روستاها است (لینچ^۳، ۲۰۰۵: ۲). سکونت‌گاه‌های روستایی فضاهای جغرافیایی حاصل از برآیند مجموعه عوامل و نیروهای چشم انداز طبیعی و فرهنگی هستند و از عوا مل تأثیرگذار در روندهای ناحیه‌ای به شمار می‌آیند و تعاملات این سکونت‌گاه‌ها با کانون‌های فرا ناحیه دائماً در حال تغییر و تحول است (افراخته و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۶).

در این راستا نقش‌پذیری جدید و تنوع کارکردی در برخی کانون‌ها، به ویژه شهرها، متأثر از صرفه جویی‌های ناشی از مقیاس بوده است و تجمع امکانات، زمینه‌ی مرکزیت جریانی را برای آنها فراهم کرده است. از این رو، برخی از

2. Catanese

3. Lynch

1. Taylor et al.

گردشگری به عنوان بزرگ ترین و مهم ترین صنعت اقتصادی جهان نام برده می شود. این صنعت به قدری در توسعه اقتصادی - اجتماعی کشورها اهمیت یافته است که مدیران و برنامه ریزان محلی، منطقه ای و ملی همواره برای برنامه ریزی فضایی و بازاریابی آن تأکید داشته اند (امیر فخریان و معینی، ۱۳۹۶: ۲۰۷). وجود برنامه ریزی فضایی در قالب سازمان یابی فضایی مبتنی بر تعاملات فضایی مقصدهای گردشگری با توجه به جریان مردم، سرمایه، خدمات و... از وضعیت موجود آن می باشد. به طوری که تعاملات فضایی مقصدهای گردشگری روستاهای شهرستان علی آبادکتول (ناحیه محمدآباد- زرین گل) از سازمان فضایی مطلوب برخوردار نمی باشد که این گویای کم توجهی به ظرفیت های پراکنده در قلمرو شهرستان، عدم تعادل و نابرابری در عملکردهای فضایی مبتنی بر تعاملات فضایی مقصدهای گردشگری است. بدین سان، این تحولات و پیامدهای آن، باعث گسترش و تغییر در تعاملات فضایی (جریان مردم، سرمایه، خدمات، و...) و متعاقب آن، سازمان فضایی را تحت تاثیر قرار داده است. به نحوی که در سال های اخیر حرکت های روزانه و مهاجرت از نواحی روستایی به سمت شهرها از جمله شهرهای فاضل آباد و علی آباد افزایش چشم گیری داشته است. هدف پژوهش حاضر تحلیلی بر تعاملات فضایی مقصدهای گردشگری ناحیه محمدآباد- زرین گل شهرستان علی آبادکتول در چارچوب اصول الگوی شبکه ای است که عاملی مهم و تعیین کننده در شکل پذیری و تحول تعاملات فضایی مقصدهای گردشگری می باشد، تا از این طریق بتوانیم علل تغییر در تعاملات فضایی (جریان مردم، سرمایه، خدمات، و...) که نقش مهمی در رابطه سازمان یافته شهر و روستا دارند و همچنین پیوندهای فضایی بین فعالیت های مربوط به تعاملات فضایی (جریان مردم، سرمایه، خدمات، و...) و نقشی که بر

سکونت گاه ها به ویژه روستاها تحت الشعاع کارکردهای آنها قرار می گیرند. در این روند، برخی از تعاملات (مبتنی بر جریان مردم، کالا، خدمات، پول، سرمایه و اطلاعات) ماهیتی یک سویه یافته و بستر شکل گیری سازمان فضایی با ساختار قطبی (تک مرکزی^۱) را فراهم می نمایند و برخی دیگر ماهیتی دو سویه و مکمل یافته و زمینه ساز شکل گیری سازمان فضایی شبکه ای کانونی (چند مرکزی^۲) و یا شبکه ای عنکبوتی می شوند. روستاها (در سطح نواحی)، با هر یک از این الگوهای فضایی، روندهای توسعه ای متفاوتی را طی می کنند (داداش پور و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۷).

در ناحیه محمدآباد- زرین گل شهرستان علی آبادکتول، یکی از مهم ترین عوامل سکونت گزینی (نواحی روستایی) وجود منابع آب رودخانه های محمدآباد و زرین گل و همچنین اراضی حاصل خیز کشاورزی در اطراف آن بوده است. در حالی که ویژگی های ساختاری و کارکردی روستاهای ناحیه محمدآباد- زرین گل شهرستان علی آبادکتول نظیر تعدد، همجواری با یکدیگر، کوچکی، فعالیت مبتنی بر کشاورزی، دامداری و دامنه روابط عملکردی، بر مبنای دسترسی به منابع آب و اراضی حاصل خیز شکل گرفته است. به طوری که در سال های اخیر به علت عدم توازن و ضعف وجود رابطه تعاملی میان نواحی و مقاصد گردشگری، توزیع نامتعادل زیرساخت های توسعه گردشگری، نبود یک سازمان فضایی مناسب جهت توسعه، ناکافی بودن منابع تولیدی در جهت اشتغال، و به طور کلی کم توجهی و نادیده گرفتن ظرفیت ها و توانایی های موجود در نواحی روستایی باعث شده مسائل پایداری و توسعه اجتماعی - اقتصادی نواحی روستایی را که در منطقه مورد مطالعه واقع شده اند با مشکل مواجه کنند. امروزه از

1. Monocentric
2. Polycentric

گردشگری و بازار هدف و توسعه ظرفیت ارائه خدمات، توانمندی روستاها و... را در محدوده مورد مطالعه شناسایی نموده و برای بهبود این عوامل تلاش نمود.

مبانی نظری

دیدگاه‌ها و تعاریف نظری مختلفی از روابط و پیوندهای شهری و روستایی صورت گرفته است که توانسته در تبیین و تحلیل توسعه شهر-روستا متمرکز واقع شود. در همین راستا یکی از اساسی‌ترین تئوری‌های مکانی جهت تبیین ساختار و کارکرد فضایی فعالیت‌های اقتصادی، پژوهش با ارزش فن‌تون (۱۸۵۰-۱۷۸۳) است، وی معتقد است شهر با دشت بزرگی که حاصل خیزی یکنواختی دارد، احاطه می‌شود. این شهر محدوده روستایی خود را از نظر کالا و خدمات تامین می‌کند و برای عرضه مازاد تولیدات کشاورزی نواحی روستایی، بازار فراهم می‌سازد (شکوپی، ۱۳۷۵: ۲۷۷). در همین راستا، یکی از تئوری‌های اساسی که مبنای علمی بسیاری از تحلیل‌های فضایی، مکانی و روابط بین سیستم سکونت گاهی مورد توجه قرار گرفت، نظریه مکان‌های مرکزی والتر کریستالر (۱۹۳۳) است. این نظریه تاکید زیادی بر روابط یک طرفه عمودی بین مکان‌های مرکزی با الگوی سلسله مراتبی دارد. روابط یک طرفه، بدان معنی است که کالاها از یک مرکز بالاتر به مرکز پایین تر منتقل می‌شوند و فرآیند عکس آن رخ نمی‌دهد. به عبارت دیگر؛ روابط افقی بین سکونت‌گاه‌ها معنی ندارد. زیرا، همه آنها (مکان‌های مرکزی) کالاها و خدمات مشابهی تولید می‌کنند (میجرز^۱، ۲۰۰۷: ۲۴۷). نظریه مکان مرکزی کریستالر در ادامه توسط پژوهشگرانی همچون پرو^۲ (۱۹۵۴) و هیرشمن^۳ (۱۹۵۸) گسترش داده شد و نظریه‌های جدیدی در قالب رویکرد سلسله

مراتبی فضا (شامل قطب رشد، رشد نامتوازن) مطرح شد. در حقیقت در این پارادایم، صفات و ویژگی‌های منتسب به گره‌ها (همچون اندازه و جمعیت، ...) ملاک درجه بندی و مرتبه آنها در ساختار فضایی منطقه و سرزمین قرار گرفت (داداش‌پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۴۷). با چنین نگرشی جان فریدمن (۱۹۶۶) در جهت تصحیح کم و کاستی‌های نظریه قطب رشد (پاپلی یزدی، سنجرودی، ۱۳۸۹: ۲۰۷). و برای درک ساختار فضایی مناطق و پیش‌بینی تغییرات، تحولات و روند توسعه، (هیلهورست^۴، ۱۳۷۰: ۲۶-۲۷). نظریه مرکز-پیرامون را براساس تحقیقات خود در آمریکای جنوبی (ونزوئلا و شیلی) مطرح کرد (صرافی، ۱۳۷۹: ۱۱۹). او با دوری از نگرش‌های صرفاً اقتصادی (و عمدتاً بر قطب رشد)، بر نوعی نظریه یکپارچگی منطقه ای تاکید داشت (سعیدی، ۱۳۹۲: ۱۹). در اواسط دهه (۱۹۷۰ م) جان فریدمن و مایک داگلاس^۵ (۱۹۷۵) ایده متضاد خود را در زمینه توسعه روستا-شهری با نام توسعه آگروپلین، به عنوان بدیلی برای رویکردهای غالب برنامه‌ریزی منطقه‌ای در آن زمان، مطرح ساختند. در ادامه دنیس راندینلی برای افزودن ابعاد مکانی و فضایی به برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای و فضایی به عنوان مکمل دیگر انواع برنامه‌ریزی منطقه ای و نه جایگزین آنها رویکرد کارکردهای شهری در توسعه روستایی را مطرح ساخت (راندینلی^۶، ۱۹۸۴: ۴۸).

در نظریه مکان‌های مرکزی کریستالر، موقعیت هر شهر در سلسله مراتب شهری با کارکرد اقتصادی آن در نظام شهری مرتبط است، به طوری که مرکزیت مکانی شهرها از موقعیت نسبی قرارگیری آنها در نسبت با دیگر شهرها در طول مسیرهای حمل و نقلی ناشی می‌شود. این ویژگی از یک سو وسعت ناحیه

4. Hylourst
5. Friedman and Douglas
6. Rondinelli

1. Meijers
2. Peru
3. Hirschman

پرداخت و این دو را درست در نقطه مقابل یکدیگر قرارداد (میجرز^۳، ۲۰۰۷: ۲۴۶).

کاپینری و کامن^۴ (۱۹۹۸) از جمله پژوهشگرانی بودند که پیدایش و ظهور شبکه‌های شهری را با مفاهیم اقتصادی مرتبط دانسته و شبکه‌ها را به دو نوع کانونی و تارنکبوتی دسته بندی کردند که در دسته نخست شهرهای یک شبکه شهری دارای ویژگی‌های مشابهی هستند و به سبب دستیابی به برخی از انواع اهداف یا علایق مشترک به یکدیگر ملحق شده‌اند. در مقابل دسته نخست، شبکه‌های تارنکبوتی قرار دارند که در آن برخلاف نوع کانونی، شهرهای منفرد در قالب نقش‌های اقتصادی متمایز عمل کرده و امکانات، فعالیت‌ها، محیط‌های سکونتی و شغلی متفاوتی را میزبانی می‌کنند و توسط فعالیت‌های متفاوت و مکمل، از طریق مسیرهایی پیاپی به یکدیگر متصل می‌شوند. سپس کاپلو^۵ (۲۰۰۰) شبکه شهری را اساساً شامل سه عنصر شبکه، صرفه‌های خارجی ناشی از شبکه‌ای شدن و همکاری دانست. پس از او، میجرز متأثر از دستاوردهای کاپینری و کامن نشان داد که شهرها به واسطه تفاوت در نقش‌های اقتصادی، دارای روابطی مکمل و به واسطه سازمان دهی منطقه‌ای ظرفیت‌ها یا چهارچوب‌ها دارای روابط هم افزایی و همیاری هستند؛ به طوری که در شبکه‌های کانونی، هم افزایی افقی و در شبکه‌های تارنکبوتی، هم افزایی عمودی قابل دستیابی است (داداش پور و همکار، ۱۳۹۵: ۴). در کنار این نظریه‌ها، پارادایم شبکه‌ای نگاهی متفاوت به مقوله جریان‌های فضایی و سازمان فضایی دارد. از منظر این پارادایم، سکونت‌گاه‌ها مانند شبکه به هم متصل هستند؛ زیرا جریان‌های فضایی، بین روستاها و شهرها، یک نظام شبکه‌ای در ناحیه، ایجاد می‌کنند که حاصل کنش‌های متقابل سکونت‌گاهی است. شبکه به مفهوم روابط و

پیرامونی و از سوی دیگر پیچیدگی کالاهای خدمات ارائه شده توسط آنها را افزایش داده و در نهایت منجر به افزایش جمعیت شهری می‌شود (داداش پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۳۲). نتیجه چنین رفتاری، شکل‌گیری شبکه‌ای از شهرها با روابط افقی و غیر سلسله مراتبی است که در قالب نظام مرکزیت مکانی قابل توضیح نیست (بتن^۱، ۱۹۹۵: ۳۱۵).

کاماگنی و سالون در زمره اولین پژوهشگرانی بودند که در پاسخ به کاستی‌های پارادایم سلسله مراتب اندازه مینا، به ارائه رویکردی جدید برای توضیح واقعیات فضایی اهتمام ورزیدند (کاماگنی و سالون^۲، ۱۹۹۳: ۸۳). آنها اظهار داشتند که اگر فرم سلسله مراتب شهری، توسط اثر متقابل بین نیروهای نظیر صرفه‌های ناشی از مقیاس، حداقل اندازه تولید کارآمد، تراکم تقاضا و اندازه بازار از پیش مشخص شده آن گونه که در مورد مدل کریستالر مطرح است، به همان اندازه نیروهای تولیدی دیگر، که در مقیاس اقتصاد خرد و مقیاس محلی بنگاه‌ها، عاملیت دارد، می‌تواند به عنوان نیروهای پیش برنده پارادایم جدید «شبکه» در نظر گرفته شود. بر پایه همانندی شبکه‌های میان شرکت‌ها، کاماگنی و سالون، شبکه‌های بین شهرها را نیز به عنوان «سیستمی» از روابط و جریان‌های به‌طور ماهوی افقی و غیر سلسله مراتبی، در میان مراکز تخصصی شده، فراهم کننده صرفه‌های خارجی و یا صرفه‌های ناشی از تخصصی شدن/روابط مکملی/تقسیم فضایی نیروی کار و هم افزایی/همیاری/نوآوری تعریف کردند (داداش پور و همکار، ۱۳۹۵: ۱۷). پس از آنها، میجرز با اتکا به اظهارات خود پیرامون شبکه‌های شهری، به شناسایی «پارادایم تغییر» با استفاده از «مدل شبکه» و جایگزینی آن با نظریه مکان مرکزی

3. Meijers
4. Kapineri and Kamen
5. Capello

1. Batten
2. Kamagni and Salon

سازمان یابی شهرها متأثر از آرایش فضایی روابط آنها در فضای جریان‌ها خواهد بود (آفاق‌پور و همکار، ۱۳۹۳: ۱۲۸).

- جایگاه سکونت‌گاه‌ها براساس مرکزیت جریانی تعیین می‌شود.

نظام شبکه شهری این امکان را فراهم می‌آورد که کارکردهای مستقر در مراکز منفرد بدون اینکه لزوماً بخواهند اندازه جمعیتی خود شان را بالا ببرند، بتوانند برخی از مزیت‌های بالقوه قابل تصور را به واسطه مدیریت جابه جایی دنبال کنند. بر این اساس هرچه نیروهای سازمان دهنده فعالیت‌های اقتصاد شهری از مکان و اندازه به شبکه و مرکزیت تغییر می‌یابند، تفکر رشد شهری نیز تغییر می‌یابد. در چنین نظامی، شهرها در سلسله مراتب ثابتی از مکان‌های پایه‌ای با مراکز مسلط در راس هرم استوار نشده اند، زیرا اگرچه موقعیت مکانی شهرها ثابت است موقعیت فضایی آنها و اهمیت شان در سلسله مراتب دائماً در حال تغییر است (نیل^۳، ۲۰۱۰: ۲۱۹۸). در این شبکه، مرکزیت نه مبتنی بر موقعیت مکانی بلکه در نسبت با جایگاه هر شهر در شبکه جریان‌ها تعریف می‌شود.

- جریان‌های فضایی دارای شکل و ماهیت دو سویه و مکمل هستند و در قالب پیوندها (روستایی-شهری) معنا می‌یابند.

سلسله مراتب بیشتر از آن که با شهرها در رابطه باشد، با کارکرد آنها در ارتباط است. سلسله مراتب در کارکردها متفاوت از سلسله مراتب در شهرها و برخلاف آن، بیشتر متقارن و دو سویه است. نکته‌ای که دلالت بر این موضوع دارد که روابط بین شهرها ممکن است تنها عمودی نبوده بلکه نظیر روابط مکمل که بین شهرهای با اندازه‌های مشابه و یا حتی متفاوت بروز می‌یابد، می‌تواند در ماهیت افقی باشد.

وابستگی متقابل روستاها و شهرها در نظر گرفته شده است. شبکه به مجموعه‌ای از نقاط اتصال روستاها و شهرها یا گره‌های به هم پیوسته روستایی - شهری گفته می‌شود (کاستلز^۱، ۱۳۸۴: ۵۴۴). که نظام وابستگی‌ها و پیوندهای ارتباطی داخلی و خارجی روستاها و شهرها را با یکدیگر نشان می‌دهد. پیتراگت معتقد است که ساختار فضایی هر ناحیه و منطقه از شش بخش حرکات، شبکه‌ها، گره‌ها، سطوح، مراحل انتشار و سلسله مراتب تشکیل می‌شود (کلاپک^۲، ۲۰۱۰: ۵۴).

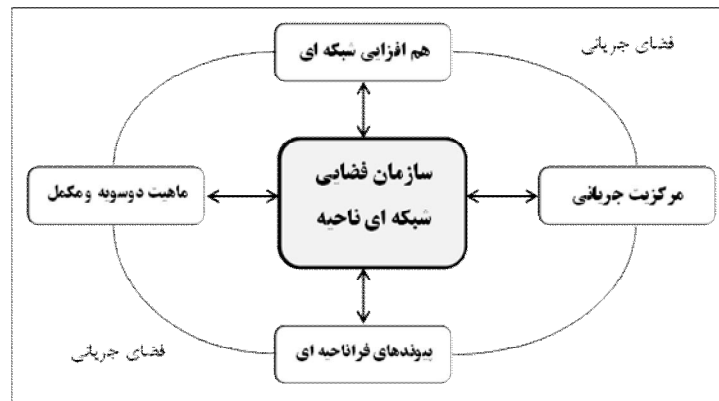
بر همین اساس در رهیافت شبکه‌ای ساختار فضایی و سازمان‌یابی سکونت‌گاه‌ها نه به شکل سلسله مراتبی بلکه به صورت سیستم شبکه‌ای به هم پیوسته تعریف می‌گردد. با توجه به مطالب بیان شده مبتنی بر پارادایم شبکه‌ای و با توجه به مساله پژوهش و ماهیت آن، مبتنی براساس پارادایم شبکه‌ای، اصولی مورد توجه قرار گرفته است، تا براساس آن بتوانیم به این شناخت و تحلیل برسیم که جریان فضایی شکل گرفته در سطح ناحیه مورد مطالعه تا چه اندازه بسترشکل‌گیری سازمان فضایی با الگوی شبکه‌ای را فراهم نموده است، این اصول کلیدی عبارت‌اند از:

- جریان‌ها، به جای فضای مکانی در فضای جریانی تحقق می‌یابند.

در چارچوب نگرش‌های نوین، از یک سو به واسطه تحولات به وقوع پیوسته در فناوری‌های ارتباطی و به تبع آن اقتصاد جهانی و اثرات یکپارچه ساز جهانی شدن، مکان نه تنها جایگاه هستی شناسانه خود را از دست داد، بلکه منطق و معنای آن در متنی جدید، یعنی در « فضای جریان‌ها» تفسیر می‌شود که در آن کارکردهای محل، در نتیجه ارتباط با دیگر محل‌ها به وجود می‌آید (داداش‌پور و همکاران، ۱۳۹۱: ۱۲۶؛ داداش‌پور و همکار، ۱۳۹۵: ۲). از این رهگذر

1. Castells
2. Klapka

3. Neal

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق

(منبع: افراخته و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۸)

تحلیل شبکه اجتماعی از کنش داد و ستدگران بسیار پیچیده‌تر از سلسله مراتب مکان مرکزی به وجود آمده است، زیرا پیچیدگی رفتار آنها نمی‌تواند به آسانی با مدل‌های سلسله مراتبی یا آماری برآورد شود (مورای^۳، ۲۰۰۰: ۵). نظریه مرکزیت جریانی در مقابل نظریه مرکزیت مکانی، تمایز در تعریف روابط خارجی شهرها را نقطه آغازی برای نامیدن آنها به عنوان دو فرآیند متمایز می‌باشد که عبارتند از: ۱. روابط خارجی عموماً عمودی، پیوند دهنده مکان‌های شهری به حوزه نفوذشان و ناظر بر ابعاد محلی و تحت نظریه مرکزیت مکانی قابل توضیح است؛ ۲. روابط بین شهری که عموماً افقی و فراتر از محدوده جغرافیایی حوزه نفوذ روی می‌دهند ناظر بر ابعاد غیرمحلی و تحت نظریه مرکزیت جریانی و مدل شبکه ای قابل توضیح است. نکته اصلی در این است که به طور عمومی، مکان‌های شهری بزرگتر، بیشتر تحت تأثیر فرآیندهای روابط خارجی شهری هستند. بنابراین، از نظر تیلور به دلیل اینکه این شهرها، متشکل از فرآیندهای شبکه‌ای هستند، همه شهرها در یک شبکه به یکدیگر نیازمند بوده و در اجتماعی شبکه ای، معنا پیدا می‌کنند (تیلور و همکاران^۴، ۲۰۱۰: ۲۸۰۹).

این بدان معناست که جریان‌های فضایی دارای شکل دو سویه و به صورت مکمل است (میجرز^۱، ۲۰۰۷: ۲۵۱).

جریان‌های فضایی دو سویه و مکمل، زمینه ساز هم افزایی شبکه‌ای می‌شوند.

یک شبکه شهری دارای ویژگی‌های مشابهی هستند و به سبب دستیابی به برخی از انواع اهداف یا علائق مشترک به یکدیگر ملحق می‌شوند، زیرا با اشتراک‌گذاری هدف مشترک، فعالیت یا خدمات دارای مصالح موازی و زنجیره‌های تراکنش هستند. شهرهای منفرد در غالب نقش‌های اقتصادی متمایز عمل کرده و امکانات، فعالیت‌ها، محیط‌های سکونتی و شغلی متفاوتی را میزبانی می‌کنند و توسط فعالیت‌های متفاوت و مکمل، از طریق مسیرهایی پیاپی به یکدیگر متصل می‌شوند. شهرها به واسطه تفاوت در نقش‌های اقتصادی، دارای روابطی مکمل و به واسطه سازمان دهی منطقه ای ظرفیت‌ها یا چارچوب‌ها دارای روابط هم افزایی شبکه ای و هم یاری هستند (میجرز^۲، ۲۰۰۵: ۷۶۳).

جریان‌ها در قالب پیوند های فراناچه‌ای بستر ساز، کارآمدی سازمان فضایی را فراهم می‌سازند.

3. Murray
4. Taylor et al

1. Meijers
2. Meijers

روش تحقیق

روش‌شناسی تحقیق کمی و مبتنی بر روش توصیفی - تحلیلی است. جامعه آماری مورد مطالعه، شامل ۲۰ نقطه سکونت گاهی روستایی که همگی به عنوان مقصد گردشگری روستایی در ناحیه محمدآباد- زرین‌گل واقع در شهرستان علی‌آبادکتول هستند. برای گردآوری اطلاعات به شیوه‌های اسنادی و میدانی عمل شده است. در روش میدانی، از فن پرسش‌گری و ابزار پرسش نامه استفاده شد. البته، برای برخی از داده‌های ثانویه به مراکز اطلاع‌رسانی مانند مرکز آمار ایران و سازمان‌هایی مانند فرمانداری، میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی شهرستان علی‌آباد مراجعه شد. با توجه به ماهیت مساله از روش تحلیل شبکه اجتماعی (SNA)^۱ استفاده شده است. در این روش سه دسته شاخص وجود دارند که در این پژوهش از شاخص‌های کلان (اندازه شبکه، تراکم شبکه و مرکزیت شبکه) استفاده شده است. همچنین، در این روش داده‌های جریان‌یابی به وسیله نرم‌افزار Nodexl مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. در اینجا به توضیح در مورد شاخص‌های استفاده شده در تحلیل شبکه پرداخته می‌شود:

- **اندازه شبکه:** تعداد کل پیوندهایی که در شبکه مورد نظر وجود دارند. این شاخص بیان می‌کند که از تعداد پیوندهایی که با توجه به تعداد کنشگرها احتمال دارد تشکیل شود، چه تعداد تشکیل شده است. هرچه اندازه شبکه بالاتر باشد، تراکم شبکه نیز بیشتر است و هم‌سو با آن رابطه مستقیمی با مشارکت دارد. این شاخص در سطح کل شبکه اندازه‌گیری شده است (بودین و پرل^۲، ۲۰۱۱: ۲۳۴).

- **تراکم شبکه:** تراکم در شبکه اطلاعاتی به معنی نسبت گره‌های اطلاعاتی موجود در شبکه به بیشترین گره‌های ممکن است؛ البته در صورتی که هرکس در گروه، اطلاعاتش را با سایر افراد گروه به اشتراک بگذارد. محدوده تراکم شبکه بین صفر تا ۱۰۰ درصد است. شبکه‌های با تراکم بالا، زمینه‌های اجتماعی به شدت به هم پیوسته‌ای را تشکیل می‌دهند که در آن کنش‌گران می‌توانند اطلاعات را به اشتراک بگذارند و وظایف مراقبتی را هماهنگ کنند و در منابع با یکدیگر شریک شوند. تراکم بالای شبکه نشان‌دهنده انسجام زیاد بین افراد است (قربانی و همکار، ۱۳۹۳: ۷۷۸).

- **مرکزیت:** مفهوم مرکزیت در تحلیل شبکه‌های اجتماعی برای نخستین بار در سال ۱۴۹۸ ارائه شده است و در سطح خرد شبکه اندازه‌گیری می‌شود. مرکزیت دارای مفهوم گسترده‌ای است که برای شناسایی و تعیین مهم‌ترین کنش‌گران یا ارتباطات در یک شبکه به کار می‌رود و نشان‌دهنده قدرت هر کنش‌گر در شبکه است (ویکنولا و همکاران^۳، ۲۰۱۳: ۷۴). مرکزیت انواع گوناگونی دارد که کاربردهای آن نیز با یکدیگر متفاوت است. مهم‌ترین و کاربردی‌ترین مرکزیت‌ها عبارت‌اند از: مرکزیت درجه (ورودی و خروجی) و مرکزیت بینابینی.

الف. مرکزیت درجه: تعداد ارتباطات مستقیمی که هر کنش‌گر با سایر کنش‌گران در شبکه دارد، مرکزیت درجه نامیده می‌شود. مرکزیت درجه ساده‌ترین نوع مرکزیت است. ارزش مرکزیت هر نقطه فقط با شمارش تعداد همسایگانش به دست می‌آید. برای تعیین جهت رابطه می‌توان بر این موضوع تمرکز کرد که یک کنش‌گر مرکزی چند رابطه ورودی را دریافت می‌کند (که به عنوان درجه ورودی شناخته می‌شود) یا کنش‌گر مرکزی چند رابطه خروجی دارد (که به عنوان درجه خروجی شناخته می‌شود) (اسکول و کای، ۲۰۱۴: ۵۷).

۱- امروزه یکی از مهم‌ترین ابزارهای مطالعه و تحلیل و مدل‌سازی ساختارهای اجتماعی و اقتصادی بین ذی‌نفعان محلی، روش تحلیل شبکه اجتماعی است. ساختار شبکه اجتماعی از اعضای شبکه و مجموعه‌ای از پیوندها که افراد، کنش‌گران یا گره‌ها را به هم وصل می‌کند تشکیل شده است. این کنش‌گران به عنوان اعضای شبکه می‌توانند بهره‌برداران محلی، نهادهای دولتی و غیردولتی، سازمان‌ها و... باشند (شولز و همکار، ۲۰۱۱: ۶۳۱).

3. Bodinand Prell

4. Vignola et al.

جدول ۱: نوع جریان‌های و متغیرهای مورد بررسی در محدوده مورد مطالعه

متغیرها	گونه‌های جریانی
گردشگران، مهاجرت فصلی، مهاجرت دائمی.	مردم
آموزشی، بهداشتی (خانه بهداشت - مرکز بهداشت، درمانگاه) مراکز فروش محصولات، مراکز خرید بذر، مرکز جهاد کشاورزی، تعمیرگاه وسایل کشاورزی، پمپ بنزین، دفترپست، فروشگاه تعاونی، سایر فروشگاه‌ها (خرده فروشی و خرده فروشی‌ها و...)	کالا و خدمات
میزان سرمایه گذاری‌ها خصوصی، شخصی (روستاییان)، دولتی و اعتبارات بانکی	سرمایه
کتاب، بروشور، کاتولوگ، افراد محلی، کانال‌های اجتماعی	اطلاعات

منبع: (داگلاس، ۱۹۸۹، افراخته و همکاران، ۱۳۹۳، آفاق پورو همکاران، ۱۳۹۱، بدری و اکبریان رونیزی، ۱۳۸۶، رضوانی و همکاران، ۱۳۸۶).

سمنان، از مشرق به شهرستان رامیان و از مغرب به شهرستان گرگان محدود شده است. ناحیه محمدآباد کتول در ۵۴ درجه و ۴۶ دقیقه و ۲۰ ثانیه طول شرقی تا ۳۶ درجه و ۵۲ دقیقه و ۳۲ ثانیه عرض شمالی قرار دارد، ارتفاع این ناحیه تقریبی بین ۳۰۰ تا ۱۹۰۰ متر از سطح دریا است. این ناحیه از شمال به دهستان شیرنگ، از جنوب به استان سمنان، از شرق به شهر علی‌آباد و از غرب به شهرستان گرگان محدود شده است. ناحیه زرین‌گل در ۵۴ درجه و ۵۷ دقیقه و ۰۲ ثانیه طول شرقی تا ۳۶ درجه و ۵۲ دقیقه و ۰۸ ثانیه عرض شمالی قرار دارد و ارتفاع این ناحیه تقریبی بین ۷۰۰ تا ۱۳۰۰ متر از سطح دریا است. این ناحیه از شمال به دهستان کتول، از جنوب به استان سمنان، از شرق به شهرستان رامیان و از غرب به شهرفاضل‌آباد محدود شده است. (فرمانداری شهرستان علی‌آبادکتول، ۱۳۹۶). ناحیه محمدآباد- زرین‌گل شهرستان علی‌آبادکتول دارای جاذبه‌های متعدد و متنوعی است.

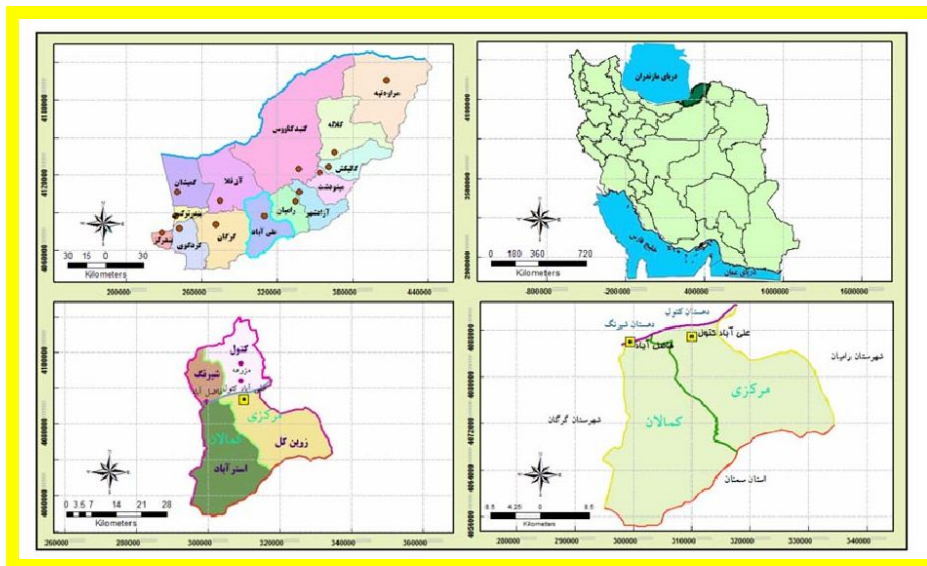
وجود منابع و پتانسیل‌های طبیعی (آبشار، چشمه، یخچال‌های طبیعی، غار، کوه)، تاریخی (حمام، قلعه، قبرستان و تپه‌های قدیمی)، مذهبی (امامزاده)، نزدیکی به مراکز شهری و راه‌های اصلی، وجود کارگاه‌های صنایع دستی موجود در روستاها، وجود محصولات کشاورزی، و نیز مراکز جمعیتی و همچنین گسترش خانه‌های دوم گردشگری که در فصول مختلف سال قابلیت‌ها و جاذبه‌های زیادی برای جذب گردشگران را دارا می‌باشد.

ب. **مرکزیت بینابینی:** این مرکزیت براساس موقعیت کنش‌گران در شبکه و قرارگرفتن در کوتاه‌ترین مسیر میان جفت کنش‌گران دیگر محاسبه می‌شود. بنابراین نقطه‌ای دارای بیشترین مرکزیت بینابینی است که بینابین جفت نقاط دیگر بسیاری قرار گیرد و راه‌های ارتباطی نقاط دیگر از آن بگذرد. چنین کنشگری می‌تواند بر تراکنش‌های دو کنش‌گر دیگر کنترل داشته باشد. مرکزیت بینابینی، قدرت کنترلی هر کنش‌گر را در شبکه می‌سنجد. کنش‌گران با درجه بینابینی بالا می‌توانند بر جریان منابع بین سایر کنش‌گران تأثیر بگذارند و طیف متنوعی از منابع اطلاعاتی را از طریق پیوندهای برون‌گروهی در اختیار دارند (لاینرت و همکاران^۱، ۲۰۱۳: ۱۳۶).

جریان‌های و متغیرهای مورد بررسی در محدوده مورد مطالعه: در این تحقیق، با توجه به جهت‌گیری اصلی (تحلیل تعاملات فضایی) ۴ گروه از جریان‌ها به شرح زیر مورد سنجش قرار گرفته‌اند:

محدوده و قلمرو تحقیق

شهرستان علی‌آبادکتول در ۴۰ درجه و ۰۷ دقیقه و ۴ ثانیه تا ۵۵ درجه و ۰۸ دقیقه و ۹ ثانیه طول شرقی و ۳۶ درجه و ۰۲ دقیقه و ۳۶ ثانیه تا ۵ درجه و ۲ دقیقه و ۲۷ ثانیه عرض شمالی قرار دارد. ارتفاع این شهرستان ۱۳۶ متر از سطح دریا است. این شهرستان از شمال به شهرستان‌های گنبدکاووس و آق‌قلا، از جنوب به رشته کوه‌های البرز و استان

شکل ۲: موقعیت محدوده و قلمرو تحقیق

(منبع: ترسیم نگارندگان، ۱۳۹۷)

جریان اصلی

جریان گردشگران (در قالب جریان مردم): امروزه نواحی روستایی دارای پدیده‌های گردشگری متعدد و متنوعی هستند. یک ناحیه روستایی به قسمتی از فضای تفریح و فراغت شهری تبدیل شده است. این در حالی است که گردشگری به دلیل ماهیت خود که حتماً باید مسافت و جابه‌جایی در آن رخ دهد، با جریان ورود جمعیت برای استراحت، یا توسعه کسب و کارهای غیرسنتی جدید، مهاجرت‌های فصلی، مسافرت‌های روزانه و طولانی و توسعه خانه‌های دوم، در نواحی روستایی رو به رو است، که این باعث توسعه یک سلسله روابط جدید نیز در قالب جریان مردم شده است که این جریان به نفع جامعه گردشگر است.

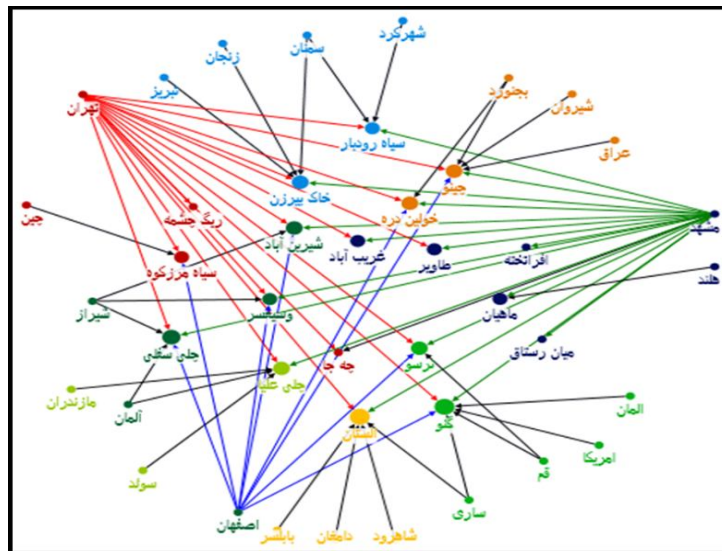
با توجه به ماهیت منطقه و طبیعت زیبا و همچنین جاذبه‌های گردشگری روستایی، در منطقه پیچیده‌ترین و متنوع‌ترین جریان حاکم جریان گردشگری است. این جریان برعکس تمامی جریان‌ها که از روستا‌های منطقه نشأت می‌گیرد و ماهیت بیرونی داشت در این جریان ماهیت و جهت جریان‌ها به سمت روستاها و ماهیت درونی دارد، مبادی ورودی گردشگران نیز نه تنها درون منطقه بلکه حتی ملی و بین‌المللی را شامل می‌شود.

یافته‌های تحقیق

روستا‌های گردشگری ناحیه محمدآباد- زرین‌گل شهرستان علی‌آبادکتول به دلیل موقعیت جغرافیایی مناسب، قرارگیری در دامنه‌های البرز و وجود جاذبه‌های تاریخی و فرهنگی و به ویژه طبیعی زیاد، پتانسیل‌های زیادی در زمینه جذب طبیعت‌گردی (اکوتوریسم) را دارد و با توجه به شرایط زمانی و مکانی از تنوع بالایی برخوردار است. در این میان از مهم‌ترین و پرجاذبه‌ترین شکل‌های اکوتوریسم، می‌توان به چشمه‌ها، آبشارها، کوه‌ها و جنگل‌ها در زمینه گردشگری در این ناحیه و اطراف شهرستان علی‌آبادکتول اشاره کرد که بیشترین جاذبه را دارند؛ زیرا این ناحیه به دلیل برخورداری از آب و هوای پاک و خنک در فصل تابستان، آب فراوان به سبب ذوب‌شدن برف‌ها، جنگل‌های انبوه در حاشیه رودخانه‌ها و دسترسی آسان برای خانواده‌ها، مورد توجه بسیاری از گردشگران است. با این تفاسیر الگوی فضایی گردشگری در این ناحیه مبتنی بر گردشگری روستایی و از نظر گونه‌شناسی مبتنی بر گردشگری طبیعت‌گردی (اکوتوریسم) استوار می‌باشد. در یک دسته‌بندی، جریان‌ها به دو صورت جریان اصلی و جریان تبعی مورد مطالعه قرار گرفته است.

ملی گردشگران از شهرهای مشهد (با درجه بیرونی ۱۷)، تهران (با درجه درونی ۱۶) و اصفهان (با درجه درونی ۸ بالاترین جریان را به روستاهای منطقه داشته‌اند. همچنین در برد بین المللی کشورآلمان با درجه بیرونی ۳ بالاترین رتبه را دارا بوده است. شکل (۳) جریان گردشگران ورودی به مقصدهای گرد شگری ناحیه مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

روستاهای گنو، چینو و استان با درجه درونی ۷، ۶ و ۶ بیشترین حجم ورود گردشگران را از نظر جاذبه‌های تاریخی (قبرستان، قلعه، تپه‌ها و حمام قدیمی)، جاذبه‌های مذهبی (امامزاده‌ها) و به ویژه جاذبه‌های طبیعی (آبشار، چشمه، جنگل) به این مناطق بوده است این روستاها بالاترین رتبه مرکزی را در گرد شگری روستایی شامل شده اند و بالاترین مبدا

شکل ۳: جریان گردشگران ورودی به مقصدهای گردشگری ناحیه مورد مطالعه

از انواع وجوه گرد شگری در منطقه مورد مطالعه می‌توان به گردشگران در سطح محلی^۱ که شامل گردشگران بومی و در سطح ملی^۲ در قالب گردشگران غیربومی و در سطح بین‌المللی گردشگران غیربومی را غالباً از کشورهای مختلف از منطقه بازدید می نمایند در بر می‌گیرد، که عمده ترین این گردشگران از

بحث گردشگری در منطقه متفاوت از سایر خدمات است، چراکه این روستاها به نوعی ارائه دهنده خدمات گردشگری و دریافت‌کننده جریان‌های جمعیتی می باشند، بررسی گرد شگری روستایی بیانگر آن است که در منطقه مورد مطالعه روستاهای گنو، استان و چینو هر کدام با درجه درونی ۷ بیشترین خدمات گردشگری را ارائه می دهند و در رده‌های بعدی روستاهای خاک پیرزن، چلی علیا و چلی سفلی قرار دارند. همچنین بیشترین بازدیدکنندگان و گردشگران روستاهای مورد مطالعه در درجه اول شهر مشهد و تهران می باشند که با درجه بیرونی ۱۷ و ۱۶ بیشترین گردشگر را در روستاهای منطقه داشته‌اند.

۱. گردشگری که مبدأ آن شهر، استان، در داخل محدوده مورد بررسی و مقصد آن در خارج از آن محدوده باشد و برای مدت حداقل یک شب و حداکثر یک سال مسافرت کند و در مراکز اقامتی خصوصی یا عمومی اقامت نماید.

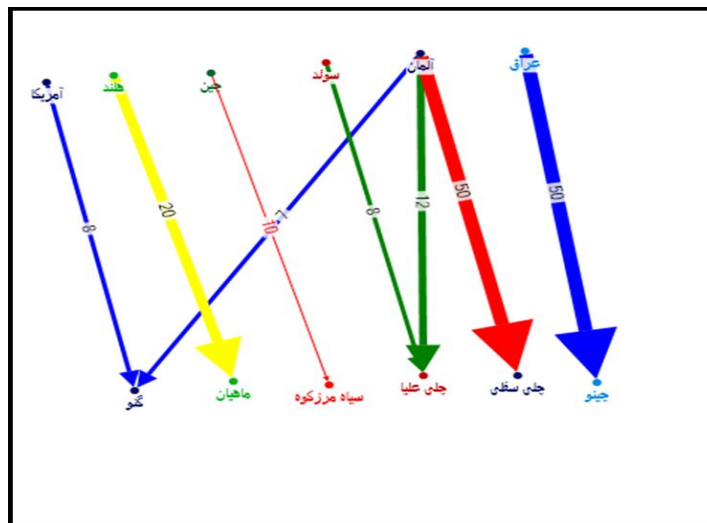
۲. گردشگر مقیم یک کشور که به محلی در حیطه همان کشور و خارج از محل زندگی معمول خود برای مدت حداقل یک شب و حداکثر یک سال مسافرت کند و در مراکز اقامتی خصوصی یا عمومی اقامت نماید.

۳. اطلاعات مربوط به میزان ورود گردشگران در سطح محلی (گردشگران بومی) و سطح ملی (گردشگران غیربومی) میسر نگردید.

۴. گردشگری که به کشور دیگری غیر از کشور محل اقامت خود برای مدت حداقل یک شب و حداکثر یک سال سفر کند و در مراکز اقامتی عمومی یا خصوصی آن کشور اقامت نماید.

خارجی (سطح بین‌المللی) را که از روستاهای منطقه مورد مطالعه بازدید نمودند را نشان می‌دهد.

کشورهای آلمان، آمریکا، هلند و همچنین چین و عراق در آسیا هستند. شکل ۴ میزان ورود گردشگران

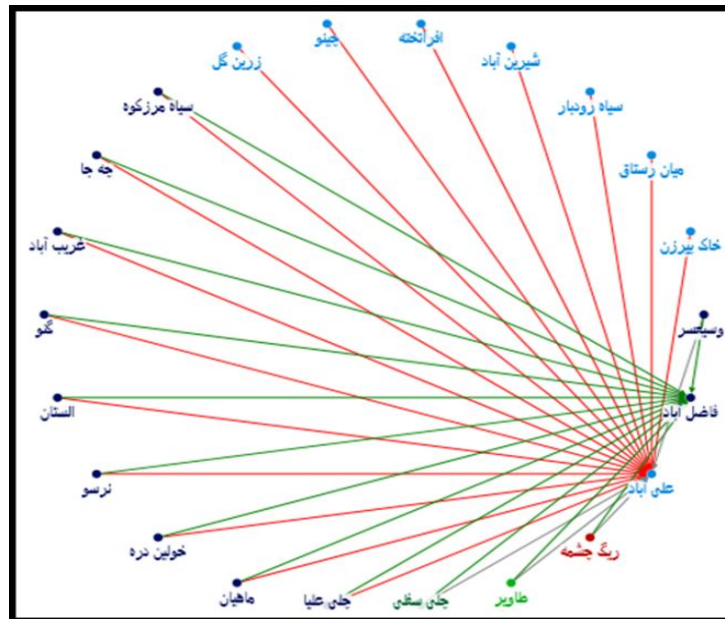
شکل ۴: میزان ورودگردشگران خارجی به روستاهای منطقه مورد مطالعه

۱۳۹۵ تعدادی از جمعیت روستاهای ناحیه محمدآباد- زربین گل (به ویژه روستاهای کوچک و متوسط در ناحیه محمدآباد) دارای مهاجرت هستند. بررسی این نوع جریان‌ها که به صورت یک سویه انجام می‌پذیرد نشان می‌دهد که شهر فاضل‌آباد با درجه درونی ۱۳ در درون منطقه و شهر علی‌آباد با درجه درونی ۲۰ در بیرون منطقه دو مرکز اصلی و قطب پذیرش جریان‌های مردمی و مقصد اصلی مهاجرت مردم روستایی منطقه محسوب می‌شوند. این روند، در بسیاری از روستاهای کشور از جمله در ناحیه به دلیل عدم موفقیت برنامه‌ها و طرح‌های توسعه، بالا بودن نرخ بیکاری، فعالیت‌های اقتصادی با درآمد کم، توسعه در نواحی روستایی را با مشکل مواجه نموده است. این امر سبب خروج جمعیت به ویژه نسل جوان و تحصیل کرده از نواحی روستایی شده است (انوار و همکاران، ۱۳۹۱: ۷۲). وجود امکانات و ظرفیت‌های گردشگری در دهه‌های اخیر سبب شده تا خانواده‌هایی که به صورت فصلی می‌کنند حتما در فصل بهار و تابستان به روستاهای خود برگردند.

همان گونه که در شکل (۴) مشخص است، روستاهای چلی‌علیا و گنو با درجه درونی ۲ و درجه بیرونی ۳ بالاترین میزان ورودی گردشگران در سطح بین‌المللی را دارا می‌باشند. میزان تراکم در شکل برای گردشگران خارجی ۰٫۵ است که بیانگر تراکم خوبی است و نشان می‌دهد که انسجام درونی گردشگران خارجی به خوبی در منطقه برقرار شده است.

جریان‌های فرعی (تبعی): با توجه به جریان گردشگران در ناحیه مورد مطالعه برخی جریان‌ها به تبع آن در سطح ناحیه شکل گرفته است که به بررسی آنها پرداخته شده است.

جریان مردم (مهاجرت فصلی): مهم‌ترین جریان جمعیتی در ناحیه مورد مطالعه جریان مهاجرت فصلی است، که بیشتر به صورت خانوادگی و برای تحصیل فرزندان انجام می‌پذیرد. در این نوع جریان‌ها در حدود ۶ ماه از سال برخی روستاها کمتر از ۱۰ نفر ساکن دائم دارد و بیشتر شهروندان به شهرها و روستاهای مرکزی نقل مکان می‌نمایند. البته، در این بین، برپایه داده‌های مرکز آمار ایران از سال ۱۳۷۵ تا

شکل ۵: جریان مردم در قالب مهاجرت (دائم) روستاهای ناحیه مورد مطالعه در درون و برون ناحیه

جریان کالا و خدمات

الف) جریان آموزشی: روستاهای منطقه مورد مطالعه به دو صورت فصلی (ناحیه محمدآباد) و دائمی (ناحیه زرین گل) وجود دارد. در ناحیه زرین گل تنها روستاهای زرین گل، شیرین آباد، سیاره رودبار، میان رستاق و خاک پیرزن دارای امکانات آموزشی در سطح (ابتدایی) هستند و بقیه روستاها در ناحیه محمدآباد و زرین گل هیچ نوع امکانات آموزشی در سطح (ابتدایی، راهنمایی، دبیرستان، و...) ندارند.

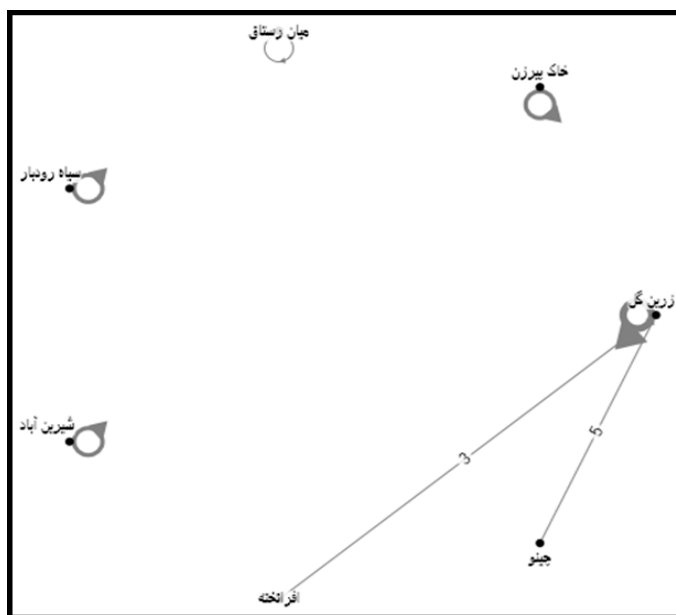
جریان آموزشی به صورت درون و برون ناحیه‌ای هستند؛ در جریان درون ناحیه ای روستای زرین گل با درجه درونی ۳ بیشترین خدمات آموزشی در سطح (ابتدایی) را ارائه می‌دهد. در جریان خدمات آموزشی برون ناحیه شهر علی آباد با درجه درونی ۷ بیشترین خدمات آموزشی در سطح (ابتدایی، راهنمایی، دبیرستان، هنرستان، پیش دانشگاهی) را به روستاهای منطقه ارائه می‌دهد و در مقیاس بالاتر شهر گرگان با درجه درونی ۳ خدمات آموزشی مقطع بالاتر را به روستاها می‌دهد. به طوری که رشد صنعت گردشگری، نیاز به جذب و آموزش در این صنعت انسان محور، را می‌طلبد. واضح است که تنها فراوانی نیروی انسانی نمی‌تواند ضامن عملکرد خوب برای دست یابی به اهداف این بخش باشد؛ بلکه علاوه بر

تعداد، میزان دانش نظری و آشنایی خدمات دهندگان با مهارت‌های حرفه‌ای نیز تعیین کننده است. بنابراین آموزش و وجود امکانات مربوط به آن مهم ترین نقش را در این راستا می‌تواند ایفا کند (خدایی و همکار، ۱۳۹۱: ۵۴). شکل (۶) و شکل (۷) جریان خدمات آموزشی روستاهای مورد مطالعه را در درون ناحیه و برون ناحیه رانشان می‌دهد.

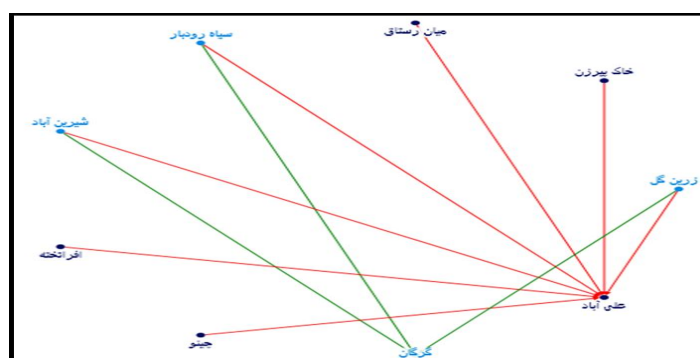
ب) جریان بهداشتی - درمانی: بررسی جریان بهداشتی - درمانی در محدوده مورد مطالعه نشان داد، که روستاهای گردشگری در ناحیه محمدآباد، بیشترین خدمات را از شهر فاضل آباد با درجه درونی ۱۶ دریافت می‌کنند. در روستاهای گردشگری در ناحیه زرین گل روستاهای زرین گل و میان رستاق با درجه درونی ۲ رتبه دوم و سوم را در زمینه ارائه خدمات بهداشتی - درمانی دارا می‌باشند. در بیرون از منطقه شهر علی آباد با درجه درونی ۷ بیشترین خدمات بهداشتی - درمانی را به روستاهای گردشگری ناحیه محمدآباد - زرین گل ارائه می‌دهد. در این راستا گاهی اوقات گردشگرانی که برای بازدید از مناطق گردشگری می‌آیند، به منظور حفظ، بهبود و حصول سلامت جسمی و ذهنی نیازمند یک سری از امکانات بهداشتی و درمانی مناسب هستند تا بتوانند از خدمات پزشکی و مراکز درمانی جامعه میزبان بهره‌مند شوند.

زیرین گل با توجه به پتانسیل‌های فراوانی که دارند می‌توان در زمینه بسترسازی مناسب امکانات بهداشتی و درمانی به منظور سلامت جسمی و فردی برای گردشگران را با یک برنامه‌ریزی مناسب و اصولی فراهم نمود تا دیگر نیازی به مراجعه افراد روستا و گردشگران به جریان خدمات بهداشتی در درون و برون ناحیه مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

بنابراین اگر زیر ساخت‌های لازم برای این مهم فراهم نباشد سلامت جسمی و فردی افراد به ویژه گردشگران به خطر می‌افتد. بنابراین وجود بیمارستان‌های مجهز با امکانات خاص و تجهیزات پزشکی قابل قبول و مراکز درمانی مناسب زمینه توسعه به ویژه گردشگری را در جامعه میزبان رونق می‌بخشد. از این رو مقصدهای گردشگری روستایی در ناحیه محمدآباد-

شکل ۶: جریان خدمات آموزشی روستاهای مورد مطالعه در درون ناحیه

شکل ۷: جریان خدمات آموزشی روستاهای مورد مطالعه در برون ناحیه

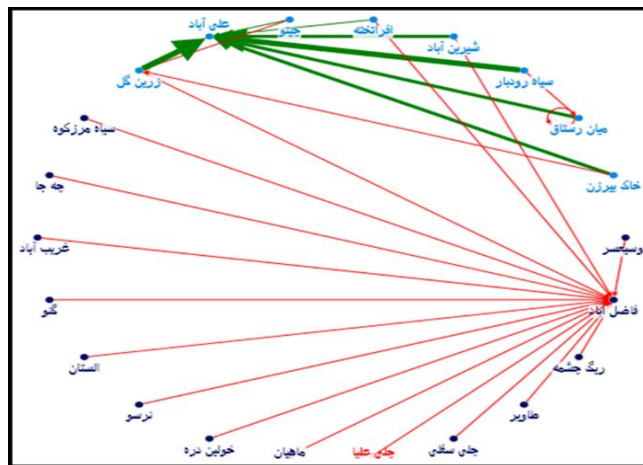
درجه مرکزیت ۰,۳۸۷، بیشترین مرکزیت جریانی در بیرون از منطقه را دارا می‌باشد.

«جریان‌های ارتباطی» از مهمترین زیرساخت‌های گردشگری محسوب می‌شود و هیچ جامعه‌ای بدون داشتن آن هر چند از آثار تاریخی و ظرفیت گردشگری

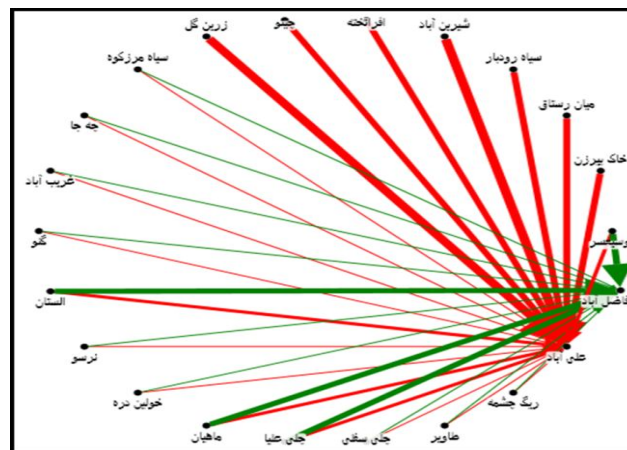
(د) **جریان ارتباطی:** بیشترین جریان ارتباطی روستاهای منطقه مورد مطالعه را شهر فاضل‌آباد با درجه درونی ۱۳ و درجه مرکزیت ۰,۷۸، رتبه اول درون منطقه‌ای و در کل رتبه دوم را در جریان ارتباطی دارد و شهر علی‌آباد با درجه درونی ۲۰ و

منحصر به فردی نیز برخوردار باشد نمی‌تواند در جذب گردشگر به موفقیت نزدیک شود. شکل (۹) جریان

ارتباطی روستاهای مورد مطالعه در درون و برون ناحیه را نشان می‌دهد.

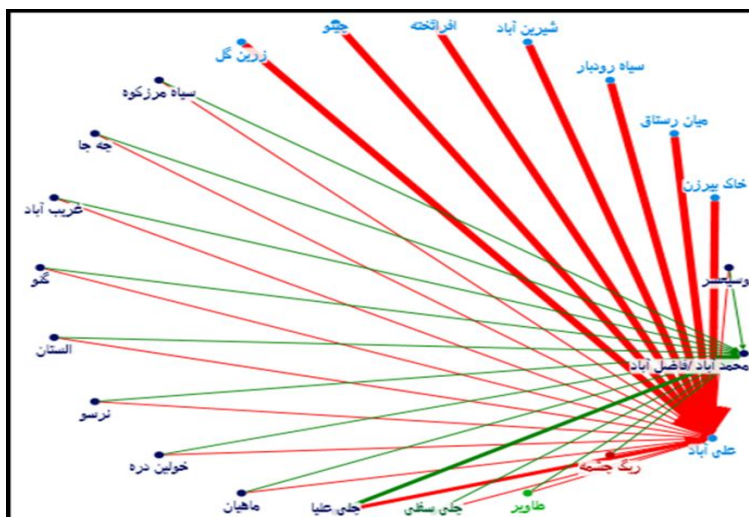
شکل ۸: جریان بهداشتی در درون و برون ناحیه مورد مطالعه

شکل ۹: جریان ارتباطی روستاهای مورد مطالعه در درون و برون ناحیه

جریان پشتیبانی و اداری: با بررسی‌های انجام شده بیشترین خدمات پشتیبانی و اداری در منطقه مورد مطالعه درون منطقه‌ای را روستای محمدآباد و شهر فاضل آباد به صورت مشترک با درجه درونی ۱۳ و در برون منطقه‌ای شهر علی‌آباد با درجه درونی ۲۰ بالاترین رتبه‌ها را دارا می‌باشد. در ناحیه زرین‌گل روستاهای سیاه رودبار و میان رستاق بالاترین میزان خدمات پشتیبانی برون منطقه‌ای را از شهر علی‌آباد دریافت می‌نمایند. به روستاهای گردشگری در ناحیه محمدآباد- زرین‌گل در زمینه جریان پشتیبانی و اداری به ویژه روستاهای در ناحیه محمدآباد از ضعف بالایی برخوردار هستند. این بدان معناست که

گردشگری نظامی چند بعدی، فرا بخشی و متشکل از بازیگران متعدد با نیازها و انتظارات متفاوت است. توسعه این نظام بدون شناخت عمیق و همه جانبه زمینه‌ها، بازیگران و کنش‌ها و واکنش‌های آنها در ارتباط با یکدیگر و جهت دهی به سوی توسعه و جلوگیری از هرج و مرج و همچنین عدم نا پایداری نیز به عنوان عاملی مهم می‌باشد. وجود امکانات در قالب جریان‌های پشتیبانی و اداری در یک ناحیه روستایی نیز باعث توسعه روابط شهر- روستا و همچنین گردشگری را سبب می‌گردد. شکل (۱۰) جریان پشتیبانی و اداری درون و برون ناحیه در روستاهای مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

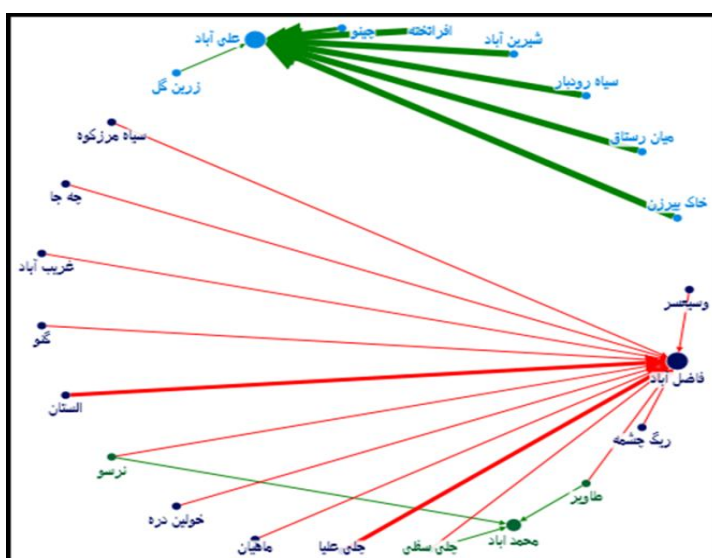
شکل ۱۰: جریان پشتیبانی و اداری درون و برون ناحیه در روستاهای مورد مطالعه

(و) جریان خدمات تجاری، رفاهی و اقتصادی:

در بررسی جریان خدمات تجاری، اقتصادی و رفاهی در محدوده مورد مطالعه، شهر فاضل آباد با درجه درونی ۱۳ رتبه اول و شهر علی آباد با درجه درونی ۷ و روستای محمدآباد با درجه درونی ۳ رتبه‌های دوم و سوم را دارا می‌باشند.

صنعت گردشگری؛ پس از صنعت نفت و خودرو، سومین صنعت بزرگ جهان به شمار می‌آید. گردشگری صنعتی است که توسعه آن نیازمند شناخت

و آگاهی کافی از مسائل و عوامل موثر اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در هر منطقه است. تأمین زیرساخت‌ها و خدمات تجاری- رفاهی و اقتصادی مورد نیاز گردشگران یکی از اصلی ترین مسائلی است که در حال حاضر توسعه گردشگری با آن مواجه است. شکل (۱۱) جریان تجاری، اقتصادی و رفاهی درون و برون ناحیه در روستاهای مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

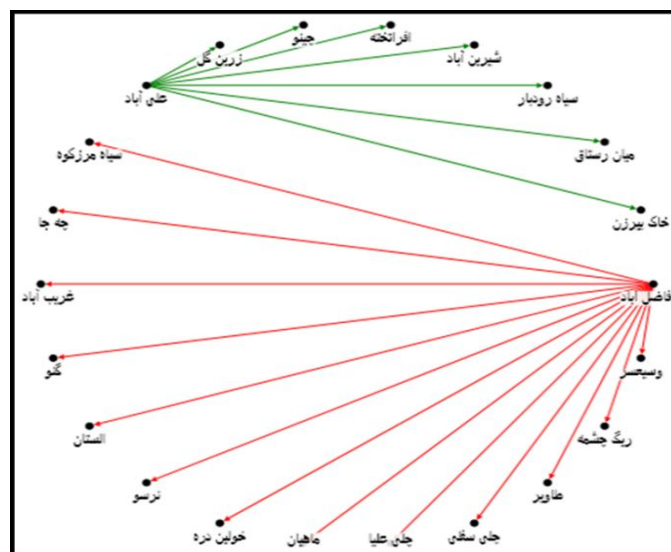
شکل ۱۱: جریان تجاری، اقتصادی و رفاهی درون و برون ناحیه مورد مطالعه

کیفیت زندگی ساکنان محلی و افزایش درک از مکان در زمینه بهره‌وری اقتصادی را سبب شود. همچنین می‌توان در زمینه درآمد‌های حاصل از گردشگری، به نشست‌های اقتصادی آن اشاره کرد. از طریق برآورد این نشست‌های اقتصادی می‌توان در زمینه مفید بودن سرمایه‌گذاری در مقاصد برای جوامع محلی شناخت حاصل نمود.

جریان سرمایه در منطقه مورد مطالعه بسیار متنوع و با توجه به منابع و امکانات روستاها متفاوت می‌باشند. نوع سرمایه‌گذاری‌ها اعم از خصوصی، شخصی، دولتی و اعتبارات بانکی بسیار دارای گستردگی می‌باشد و با مبالغ متفاوتی انجام پذیرفته است. اما آن چه بسیار مشهود و مسلم است سرمایه‌گذاری‌های دولتی به صورت اعتبارات بانکی است که در روستاهای منطقه انجام پذیرفته است و این سرمایه‌های بانکی به صورت وام در زمینه‌های مختلف پرداخت شده است، بانک‌های مرجع سرمایه‌گذاری در شهرهای علی‌آباد و فاضل‌آباد مستقر بوده‌اند. رتبه اول را شهر فاضل‌آباد دارا است که به ۱۳ روستای منطقه در (ناحیه محمدآباد) اعتبارات را توزیع نموده است و در رتبه دوم شهر علی‌آباد که ۷ روستای دیگر منطقه در (ناحیه زرین‌گل) را تحت پوشش قرار داده است (شکل ۱۲).

جریان سرمایه: گردشگری مهم‌ترین ابزار سرمایه در سطره بر فضاهای جغرافیایی است (فضاهای ما قبل مدرن، مدرن، پسامدرن). گردشگری به علت خاصیت بازدهی زود هنگام آن، بسستر مناسبی برای سرمایه‌گذاری است. گردشگری می‌تواند هر دو سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی را جذب نموده و اقتصاد را به حرکت درآورد. سرمایه‌گذاری در زمینه گردشگری می‌تواند توسعه آن را با سرعت بخشیده و معیارهای اقتصادی را ارتقا داده و ایده‌ها، فن‌آوری، تماس‌ها و بازارهای جدید، پیدایش مشاغل را به ارمغان آورد. این به درآمدهایی منتهی می‌گردد که جوامع محلی از آن بهره‌مند می‌شوند.

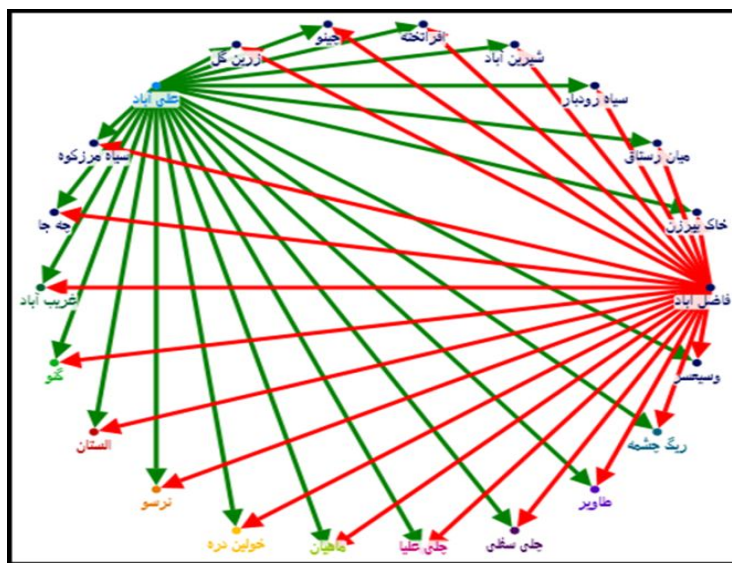
اشتغال در گردشگری به گونه‌ای است که قابلیت استفاده از تکنولوژی را به جای نیروی کار به خصوص در ارائه خدمات ندارد. بر این مبنا استفاده از نیروی کار برای پیشبرد اهداف سرمایه‌گذاری در گردشگری و سودمندی آن ضروری است. اساساً گردشگری یک فعالیت سرمایه‌داری است. از اینرو تنها توجه به آثار اقتصادی گردشگری و چشم بستن به تخریب‌های سرمایه‌داری و عدم به‌کارگیری مهارهای مدیریتی، گردشگری را به مایه تباهی مکان بدل می‌نماید. اگر چه مدیریت و برنامه‌ریزی گردشگری در چارچوب شناخت ماهیت سرمایه‌داری می‌تواند زمینه بهبود

شکل ۱۲: جریان سرمایه به روستاهای ناحیه مورد مطالعه

پیش از سفر و از طرق مختلف شامل (کتاب، بروشور، کاتولوگ، افراد محلی، کانال‌های اجتماعی و...) صورت می‌پذیرد که این‌ها در قالب جریان‌های اطلاعاتی قرار می‌گیرد (حسینی، ۱۳۹۳: ۱۶). جریان اطلاعات در روستاهای مورد مطالعه از طریق شهرهای فاضل‌آباد و علی‌آباد (با درجه درونی ۲۰) به‌عنوان قطب‌های اصلی منشا اطلاعات در درون ناحیه و در برون از ناحیه می‌باشد. شکل (۱۳) جریان اطلاعات به روستاهای ناحیه مورد مطالعه را نشان می‌دهد.

جریان اطلاعات: گردشگری فعالیتی چند وجهی و یکی از پیچیده‌ترین کسب و کارهای بشری با توجه به موقعیت جغرافیایی است (لامزدن، ۲۰۰۸: ۲۰۳). زیرا گردشگر در یک نقطه و محصول در نقطه‌ای دیگر قرار دارد و تلاش بر این است که با رساندن گردشگر از مبدا به مقصد مورد نظر و ارایه اطلاعات و راهنمایی‌های لازم، گردشگر در طول سفر تجربه‌ای به یاد ماندنی و جذاب مطابق سلیقه خویش کسب نماید. حال آن که این کسب اطلاعات در مرحله

شکل ۱۳: جریان اطلاعات به روستاهای در درون ناحیه و برون ناحیه مورد مطالعه

ارتباطی و به تبع آن اقتصاد جهانی و اثرات یکپارچه ساز جهانی شدن، مکان نه تنها جایگاه هستی شناسانه خود را از دست داد، بلکه منطق و معنای آن در متنی جدید، یعنی در "فضای جریان‌ها" تفسیر می‌شود که در آن کارکردهای محل، در نتیجه ارتباط با دیگر محل‌ها به وجود می‌آید (کاستلز^۱، ۱۹۹۶: ۲۳۴). از این رهگذر سازمان‌یابی شهرها و نواحی روستایی متأثر از آرایش فضایی روابط آن‌ها در فضای جریان‌ها خواهد بود (داداش‌پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۲۸). به‌طوری که مشخصه این منطق جدید فضایی تفوق فضای جریان‌ها بر فضای مکان‌ها است (ریاضی، ۱۳۹۲: ۱۰۸). در نتیجه این

تحلیل الگوهای جریان‌های فضایی: شهرها و روستاها به‌عنوان مراکز اصلی تجمع انسان‌ها و شکل دهنده اصلی بنیان‌های جغرافیایی یک ناحیه می‌باشد؛ که دارای روابط خاص با تکیه بر ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی و فضایی با یکدیگر هستند. این سکونت‌گاهی که در گذر زمان و به تبعیت از شرایط زمانی-مکانی آن ناحیه شاهد دگرگونی‌های اساسی در ساختار و کارکرد خود بوده‌اند. به دنبال تغییر در فضای محیطی این گونه جوامع؛ روابط، پیوندها و نوع مناسبات میان این دو عرصه جمعیتی نیز دست خوش تحولات بنیادین گردیده است (ضیاء توانا و همکاران، ۱۳۸۹: ۴۷).

در چهارچوب نگرش‌های نوین، از یک سو به واسطه تحولات به وقوع پیوسته در فن‌آوری‌های

1. Castells

اند (جدول ۲). این مرکزیت جریانی که بیشتر عمودی است که در قالب روابط فضایی یک سویه، ارتباط دهنده این دو شهرها با حوزه نفوذشان در سطح درون و برون ناحیه است، به طوری که گاهی از سطح محلی فراتر رفته و پای قطب‌های کلان در سطح ملی (تهران-مشهد-اصفهان) و در سطح بین‌المللی (آلمان-سوئد) به ویژه در زمینه جریان گردشگری به میان می‌آید که این خود نمود عینی الگوی مرکز-پیرامون می‌باشد. این نوع مرکزیت، به همراه ضعف ساختاری-کارکردی ناحیه، به مرور باعث جذب جمعیت ناحیه با ظرفیت‌های انسانی و مالی نیز به ویژه در نواحی که به عنوان مقصد گردشگری هستند می‌شود.

در این بخش به تحلیل جریان‌های موجود در بین روستاها و شهرها منطقه و بیرون از منطقه پرداخته شد. برای تحلیل جریان‌ها از چهار نوع جریان کالا و خدمات، جریان مردم، جریان سرمایه و جریان اطلاعات بر اساس نظریه‌ی شبکه منطقه‌ای استفاده گردید. در جریان کالا و خدمات، خدمات آموزشی، بهداشتی، ارتباطی، پشتیبانی و اداری، رفاهی تجاری و اقتصادی و خدمات گردشگری مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت و در ادامه جریان مردم، سرمایه و اطلاعات تحلیل شدند.

آنچه که در این منطقه مشاهده گردید تفاوت بین روستاهای فصلی و روستاهای دائمی در نوع جریان‌ها است. روستاهای فصلی در مقاطعی از سال جریان‌های یکسویه دارند و در حدود ۶ ماه از سال هیچ سکونتی نداشته و جریان‌ها متوقف می‌شوند، ضمن آنکه در ورودی جریان سرمایه نیز مبالغ سرمایه‌های ورودی به این روستاها بسیار کمتر از سایر روستاها بوده است. در منطقه مورد مطالعه با محاسبه میزان تراکم و ارزش مرکزیت مراکز اصلی ارائه‌دهنده خدمات مشخص گردید، که شهر فاضل‌آباد با میانگین ارزش مرکزیت ۰,۰۶۴ در مجموع جریان‌های مورد بررسی رتبه اول و مرکزی را در منطقه دارا می‌باشد و سپس شهر علی‌آباد در برون از منطقه مورد مطالعه با میانگین ارزش مرکزیت ۰,۰۵۷ رتبه دوم را دارا می‌باشد. این

پارادایم و تغییرات ایجاد شده، موج جدیدی از پژوهش‌های مرتبط با برنامه‌ریزی فضایی و آمایش سرزمین به صورت مستقل از بعد مکان و مسافت که در آن نقش مکان و سازمان دهی سلسله‌مراتبی شهرها پررنگ تر بود، کاسته شده و توجه اغلب پژوهشگران به موضوع فضا و تحلیل شبکه‌ها معطوف شده است (داداش‌پور و همکاران، ۱۳۹۳: ۱۴۶).

در گذشته بیشتر پژوهش‌های صورت گرفته در زمینه مطالعات مربوط به سازمان فضایی سکونت‌گاه‌ها، با استفاده از ویژگی‌های مکانی نقاط که اهمیت آنها به واسطه سطح تمرکز یک یا چند عامل مانند تعداد جمعیت یا امکانات و خدمات معطوف بوده است، پرداخته شده و کمتر به جریان‌ها و داده‌های جریانی اهمیت داده شده است (افراخته و همکاران، ۱۳۹۵: ۴۴).

تحلیل الگوی جریان‌های فضایی در اغلب جریان‌ها حاکی از آن است که جریان‌ها دارای روابط یک سویه و دارای ساختار مرکز-پیرامونی و به عبارت دیگر از ساختاری قطبی تبعیت می‌کند. این در حالی است که وجود این چنین ویژگی بسترساز سازمان فضایی قطبی در سطح ناحیه مورد مطالعه شده است. به طوری که یکی از ویژگی‌های مهم این ساختار، برخلاف شبکه‌های کانونی و تار عنکبوتی، شهرها و سکونت‌گاه‌های ناحیه مورد مطالعه به صورت منفرد در غالب نقش‌های اقتصادی یا خدماتی از همدیگر عمل می‌کنند و هر یک از مکان‌ها، امکانات، فعالیت‌ها و محیط‌های شغلی و سکونتی متفاوتی را از هم دارا هستند. به عبارت دیگر این کانون‌ها از نقشی مکمل برخوردار نیستند تا زمینه هم‌افزایی شبکه‌ای را فراهم سازد. تجمع امکانات به ویژه در نقاط شهری و برخی نقاط روستایی مانند شهرهای علی‌آباد، فاضل‌آباد و روستای محمدآباد باعث ایجاد فرآیند تخصصی-شدن، توزیع منابع و انجام فعالیت‌های عمده در این مکان‌ها، سبب ایجاد مزیت نسبی بالا در این نقاط گردیده است. بر این مبنا شهرهای فاضل‌آباد و علی‌آباد با تجمع امکانات و خدمات در بین سکونت‌گاه‌ها نوعی تمرکز فضایی را در سطح ناحیه ایجاد کرده

دهنده خدمات و قطب‌های مرکزی ارائه دهنده خدمات اصلی و کانون‌های جریانی منطقه را نشان می‌دهد.

دو شهر به صورت قطب‌های اصلی با تجمیع امکانات و دریافت اعتبارات دولتی خود را به عنوان کانون‌های ناحیه‌ای تثبیت نموده‌اند. جدول (۲) و شکل (۱۵) به ترتیب ارزش مرکزیت و رتبه قطب‌های اصلی ارائه

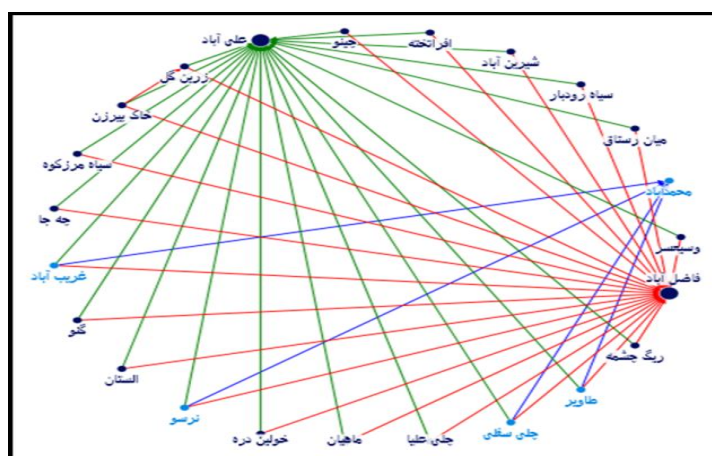
جدول ۲: بررسی ارزش مرکزیت و رتبه قطب‌های اصلی ارائه دهنده خدمات

رتبه بر اساس ارزش مرکزیت	میانگین ارزش مرکزیت	درصد تراکم	درجه درونی	خدمات	سکونتگاه
۱	۰,۰۶۴	۰,۰۸۳	۱۳	آموزشی	فاضل‌آباد
		۰,۰۹۸	۱۶	بهداشتی	
		۰,۰۴۵	۱۳	ارتباطی	
		۰,۰۴۱	۱۳	پشتیبانی - اداری	
		۰,۰۸۳	۱۳	تجاری - اقتصادی	
		۰,۰۵۳	۲۰	مردم	
		۰,۰۷۱	۱۳	سرمایه	
		۰,۰۴۵	۲۰	اطلاعات	
۲	۰,۰۵۷	۰,۱۱	۷	آموزشی	علی‌آباد
		۰,۰۶۸	۷	بهداشتی	
		۰,۰۵۹	۲۰	ارتباطی	
		۰,۰۵۶	۲۰	پشتیبانی - اداری	
		۰,۰۴۰	۷	تجاری - اقتصادی	
		۰,۰۴۱	۱۳	مردم	
		۰,۰۴۰	۷	سرمایه	
		۰,۰۴۵	۲۰	اطلاعات	

منبع: یافته‌های تحقیق، ۱۳۹۸

ویژگی سبب شده تا سازمان فضایی ناحیه مورد مطالعه دارای ساختاری قطبی دچار ضعف ساختاری-کارکردی شود. شکل (۱۵) دیاگرام خوشه‌ای مکان‌های مرکزی در ناحیه محمدآباد- زرین گل را نشان می‌دهد.

در نظام جریانی ناحیه محمدآباد- زرین گل، برخی کانون‌ها از مرکزیت بیشتری برخوردار هستند، به طوری که این مرکزیت سبب شده که هریک از کانون‌ها تشکیل یک خوشه را دهند که این امر باعث شده که آنها به صورت جزیره‌ای عمل نمایند. این

شکل ۱۵: دیاگرام خوشه‌ای مکان‌های مرکزی ناحیه محمدآباد- زرین گل

بحث و نتیجه‌گیری

تقویت پیوندهای روستایی - شهری با هدف توسعه اقتصادی و کاهش فقر، به شرایط جغرافیایی، اجتماعی - اقتصادی و اکولوژیکی محلی و منطقه‌ای بستگی شدید دارد و جریان‌های موجود که بین سکونتگاه‌های روستایی - شهری و شبکه منطقه‌ای منتج از آن در شرایط مناسب می‌توانند موجد همبستگی و پیوندهای روستایی - شهری و نه تنها به برپایی شبکه‌های فضایی منتهی گردیده، بلکه زمینه شکل‌گیری شبکه‌های اجتماعی را نیز مهیا نمایند. این خود می‌تواند بستر مناسبی را جهت توسعه یکپارچه روستایی - شهری فراهم آورد (سعیدی، ۱۳۸۹: ۴). توجه به جریان‌های متقابل روستایی - شهری و پیوندهای برآمده جهت توسعه یکپارچه از اهمیت فراوانی برخوردار است. این در حالی است که نتیجه واکاوی جریان‌های فضایی درون و برون ناحیه مورد مطالعه به عنوان بخشی از هدف اصلی پژوهش مشخص شده است، نگاه‌ها به جریان‌های پنج‌گانه مابین سکونتگاه‌های روستایی - شهری نشان می‌دهد که در چارچوب نقش کارکردی و ساختاری اهمیت سکونتگاه‌های شهری محدودۀ مورد مطالعه و فاصله از آن، شدت، تاثیرگذاری و تعاملات جریان‌های فضایی افزایش می‌یابد و بالعکس در نواحی روستایی رو به کاهش است، این امر نشان می‌دهد که سازمان فضایی شبکه‌ای ناحیه محمدآباد - زرین گل (شهرستان علی‌آبادکتول)، از وضعیت پایداری مطلوبی برخوردار نیست، این بدان معناست که تعاملات فضایی در سطح ناحیه اگرچه مبتنی بر ساختارهای محیطی مبتنی بر فعالیت‌های بخش کشاورزی شکل گرفته است. ولی در دهه اخیر به علت تحول در (بسترهای اجتماعی - اقتصادی و امکان محیطی، چشم‌انداز طبیعی) مبتنی بر فعالیت گردشگری و سرمایه‌گذاری‌های بومی مرتبط (با فعالیت گردشگری) از تعدد و تنوع بیشتری برخوردار شده است. به طوریکه تعاملات فضایی نوین نه تنها زمینه افزایش تعاملات درون قلمروی را فراهم نموده است، بلکه زمینه افزایش تعاملات برون

قلمرویی نیز افزایش یافته است. مبتنی بر بنیان نظری تحلیل شبکه، این نوع از تعاملات بستر ساز پایداری شبکه (یا نظام سکونت گاهی) خواهد شد. در نهایت اگرچه، جریان‌ها در ناحیه محمدآباد - زرین گل از تعدد و تنوع برخوردار شده و سطح تعاملات هم ارتقا یافته است، ولی ساختار جریان‌ها با نقش‌پذیری شهرها و روستاهای بزرگ (علی‌آباد، فاضل‌آباد و روستای محمدآباد) بجای ماهیت دو سویه و مکمل، از ماهیتی یک سویه برخوردار است. این ویژگی سبب شده تا پیوند بین سکونتگاهی در نواحی روستایی شکل نگیرد. این بدان معناست که در نظام جریانی ناحیه محمدآباد - زرین گل، برخی کانون‌ها (دو نقطه شهری علی‌آباد، فاضل‌آباد) به عنوان قطب‌های اصلی ناحیه از مرکزیت بیشتری برخوردار هستند، به طوری که این مرکزیت سبب شده که هر یک از کانون‌ها تشکیل یک خوشه را دهند که این امر باعث شده که آنها به صورت جزیره‌ای عمل نمایند. این ویژگی سبب شده تا سازمان فضایی ناحیه مورد مطالعه دارای ساختاری قطبی دچار ضعف ساختاری - کارکردی شود. این امر سبب شد که ناحیه مذکور از تعادل فضایی مناسب برخوردار نباشد. همچنین در ناحیه محمدآباد - زرین گل جریان‌ها به صورت طبیعی و مکمل شکل نگرفته است و اغلب دارای روابط یک سویه هستند، این در حالی است که کانون‌های برتر در فضای جریانی مکمل یکدیگر نبوده و زمینه‌سازی برای هم‌افزایی شبکه‌ای فراهم نشده است. به ویژه تاکید بر فعالیت‌های مربوط به گردشگری در نقاط روستایی با توجه به جاذبه‌های طبیعی، تاریخی و مذهبی بدون پیوند با اقتصاد روستایی و بخش‌های شهری - روستایی از مصداق‌های بارز در ناحیه مورد مطالعه است. فضای جریانی حاکم، به جز جریان مردم (مهاجرت) در مقیاس محلی آن هم در قالب روابط، نه پیوند شکل گرفته است، که در این مقیاس باعث می‌شود که رقابت‌پذیری در ناحیه کاهش یابد. همچنین برای تقویت پیوندهای روستایی - شهری و شکل‌گیری بسترهای توسعه یکپارچه در محدوده مورد مطالعه، تقویت

تبیین عوامل موثر بر تقویت تعاملات (پیوندهای) فضایی تطبیق دارد. همچنین یافته‌های این تحقیق در قالب رویکرد شبکه منطقه ای با نتایج مطالعات افراخته و همکاران (۱۳۹۵) در مقاله تحلیل شبکه‌ای جریان‌های فضایی در نواحی روستایی مورد مطالعه: بخش بن رود و جلگه استان اصفهان و مقاله داداش پور و همکاران (۱۳۹۳) با عنوان، سازمان فضایی در نظام شهری ایران با استفاده از تحلیل جریان هوایی افراد را می‌توان تاییدی برای نتایج این پژوهش قلمداد کرد.

۶. پاپلی یزدی، محمدحسین. حسین رجیبی سناجردی.

۱۳۸۹. نظریه‌های شهر و پیرامون، چاپ اول، تهران،

سمت.

۷. حسینی، سیدصادق. ۱۳۹۳. ارزیابی وضعیت

آموزش راهنمایان گردشگری در ایران با رویکرد

ارایه الگوی آموزشی در سطح دانشگاهی. مطالعات

مدیریت گردشگری، سال نهم، شماره ۲۸،

دانشگاه علامه طباطبایی، تهران.

۸. خدایی، زهرا. کلانتری خلیل آباد. حسین. ۱۳۹۱. توسعه

گردشگری با تاکید بر نقش آموزش نیروی انسانی.

مطالعات مدیریت شهری، سال چهارم، شماره ۱۲،

تهران.

۹. داداش پور، هاشم. امیررضا ممدوحی و آتوسا آفاق پور.

۱۳۹۳. سازمان فضایی در نظام شهری ایران با استفاده

از تحلیل جریان هوایی افراد. پژوهش‌های جغرافیایی

انسانی، دوره ۴۶، شماره ۱، دانشگاه تهران.

۱۰. داداش پور، هاشم. آتوسا آفاق پور. ۱۳۹۵. عقلانیت

معرفتی و نظری نوین حاکم بر سازمان فضایی

سیستم‌های شهری. مطالعات میان رشته‌ای در علوم

انسانی، دوره هشتم، شماره ۲، تهران.

۱۱. داداش پور، هاشم. ندا ملک زاده و محمد مسعود.

۱۳۹۱. سنجش میزان مشارکت ذی نفعان و ذی

نفوذان در راهبرد توسعه شهری (نمونه موردی: منطقه

۲۲ شهرداری تهران. مطالعات شهرداری اسلامی،

دوره ۲، شماره ۸، تهران.

۱۲. رضوانی، محمدرضا. علی گلی و سعیدرضا اکبری‌ان

رونیزی. ۱۳۸۶. نقش و عملکرد شهرهای کوچک در

توسعه روستایی با استفاده از روش تحلیل شبکه (مورد:

پیوند های روستایی شهری در ابعاد اقتصادی- اجتماعی به ویژه اقتصادی (جریان‌های تولیدی و سرمایه) دارای اولویت بوده است. همچنین این پژوهش بر این نکته تاکید دارد که سازمان‌یابی فضایی شبکه ای، صرفاً متأثر از ساختارهای محیطی و کالبدی - فضایی نیست. بلکه، عوامل اجتماعی - اقتصادی (بوژه اقتصادی) از اهمیت برخوردار است. از اینرو، نگاه به مفهوم فضا بعنوان یک پدیده صرفاً مکانی نیازمند تغییر است. تطبیق این نتیجه نیز با اصول رویکردهای طرح شده، نشان داده است که نتیجه این پژوهش با جهت گیری مفهومی مایک داگلاس در

منابع

۱. افراخته، حسن. وحید ریاحی و فرهاد عزیزپور و

محمدقاسمی سیانی. ۱۳۹۵. تحلیل شبکه‌ای

جریان‌های فضایی در نواحی روستایی مورد مطالعه:

بخش بن رود و جلگه (شهرستان اصفهان).

توسعه پایدار محیط جغرافیایی، سال اول، شمار

دوم، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.

۲. افراخته، حسن. فرهاد عزیزپور و محدثه زمانی. ۱۳۹۳.

پیوندهای کلان شهری و تحولات کالبدی - فضایی

روستا های پیرامون: دهستان محمدآباد کرج، مسکن و

محیط روستا، دره ۳۴، شماره ۱۵۰، پژوهشکده سوانح

طبیعی، تهران.

۳. امیر فخریان، مصطفی. معینی. علیرضا. ۱۳۹۶. بررسی

عوامل مؤثر در موفقیت دفاتر خدمات مسافرتی

و گردشگری در زمینه برگزاری تورهای داخلی در

شهر مشهد. آمایش جغرافیایی فضا، سال هفتم، شماره

۲۵، دانشگاه گلستان، گرگان.

۴. انواری، محمودرضا. عثمان بلوچی و ابراهیم هاشم زهی.

۱۳۹۱. نقش محوری گردشگری روستایی در توسعه

نواحی روستایی مطالعه موردی: روستاهای ناحیه

تفتان، شهرستان خاش. مطالعات جغرافیایی مناطق

خشک، سال سوم، شماره نهم و دهم، دانشگاه حکیم

سبزواری، سبزوار.

۵. بدری، سعیدعلی. اکبری‌ان رو نیزی. سعیدرضا. ۱۳۸۷.

تحلیل روابط کارکردی - خدماتی سکونتگاه های انسانی

با استفاده از روش - تحلیل شبکه: بخش رونیز.

برنامه‌ریزی و آمایش فضا، سال هفتم، شماره ۲،

دانشگاه تربیت مدرس، تهران.

26. Bodin, O., and Prell, C. 2011. *Social Network in Natural Resources Management*, Cambridge University, press, p 364.
27. Capineri, C., and Kamann, D.J.F. 1998. Synergy in networks: Concepts. In K. Button, P. Nijkamp, & H. Priemus (eds.), *Transport networks in Europe* (pp. 35-56). Cheltenham: Edward Elgar.
28. Catanese, S., De Meo, P., Ferrara, E. and Fiumara, G. 2010. 'Analyzing the Facebook Friendship Graph', *International Workshop on Mining the Future Internet (MIFI '10)*.
29. Capello, R. 2000. *The City Network Paradigm: Measuring Urban Network Externalities*, *Urban Studies*. 37(11): 1925-1945.
30. Camagni, R.P. 1993. From City Hierarchy to City Network: Reflections about an Emerging Paradigm. In: Lakshmanan, T. R., Nijkamp, P. (eds.), *Structure and Change in the Space Economy: Festschrift in Honor of Martin J. Backmann*. New York: Springer-Verlag, PP. 66-87.
31. Capello, R. and Rietveld, P. 1998. The Concept of Network Synergies in Economic Theory: Policy Implications, in: K. Button, P. Nijkamp and H. Priemus (Eds) *Transport Networks in Europe*, pp. 57-83. Cheltenham /Northampton Edward Elgar.
32. Capineri, C. and Kamann, D.J.F. 1998. Synergy in Networks: Concepts, in: uK
33. Douglass, M. 1998. A Regional Network Strategy for Reciprocal Rural-Urban Linkages: An Agenda for Policy Research with Reference to Indonesia Reprint from *Third World Planning Review*. 1(20).
34. Klapka, Pavel, et al. 2010. "Spatial Organization Development, Structure And Approximation Of Geographical System" *Moraviam Geographical Reports*, Vol.18.
35. Lynch, K. 2005. *Rural-Urban Interaction in the developing world*, London.
36. Lienert, J., Schnetzer, F. and Ingold, K. 2013. Stakeholder Analysis Combined with Social Network Analysis Provides Fine-grained Insights into دهستان رونیز (شهرستان استهبان). پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۶۱، دانشگاه تهران.
۱۳. ریاضی، سید ابوالحسن. ۱۳۹۲. شهر، پدیده‌ای میان رشته‌ای. مطالعات میان رشته‌ای در علوم انسانی، دوره ۶، شماره ۱. تهران.
۱۴. رضوانی، محمدرضا. رجایی. سیدعباس. ۱۳۸۶. مهاجران و نقش آنها در توسعه و عمران روستایی: مطالعه موردی دهستان رامشه در شهرستان اصفهان. روستا و توسعه، سال ۱۰، شماره ۳، تهران
۱۵. سعیدی، عباس. ۱۳۷۷. مبانی جغرافیای روستایی. چاپ هشتم، تهران، سمت.
۱۶. سعیدی عباس. ۱۳۹۲. مفاهیم بنیادین در برنامه‌ریزی کالبدی - فضایی. برنامه‌ریزی توسعه کالبدی، سال اول، شماره سوم، دانشگاه پیام نور، تهران.
۱۷. سعیدی، عباس. ۱۳۸۹. محیط، فضا و توسعه: بحثی در ضرورت توسعه یکپارچه روستایی شهری. مسکن و محیط روستا. شماره ۱۳۱، تهران.
۱۸. شکوئی، حسین. ۱۳۷۵. دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهر. جلد اول، تهران، سمت.
۱۹. ضیاء توانا، محمدحسن. شمس‌الدینی. علی. ۱۳۸۹. کارکردهای شهری در توسعه روستایی، مورد: نورآباد و روستاهای پیرامون. جغرافیای انسانی، سال دوم، شماره ۳، دانشگاه تهران.
۲۰. صرافی، مظفر. ۱۳۷۹. سیری در مباحث توسعه فضایی. چاپ اول، تهران، سازمان برنامه و بودجه.
۲۱. قربانی، مهدی. مهر و قربانی. ۱۳۹۳. تحلیل دینفغان، قدرت اجتماعی و تحلیل شبکه در مدیریت مشارکتی منابع طبیعی. مرتع و آبخیزداری. دوره ۶۷، شماره ۱، تهران.
۲۲. کاستلز، مانوئل. ۱۳۸۴. عصر اطلاعات، ترجمه: حسن چاوشیان، جلد دوم، تهران، طرح نو.
۲۳. لامزدن، لس. ۱۳۸۷. بازاریابی گردشگری، ترجمه: ابوالفضل تاج زاده، تهران، پیام نور.
۲۴. هیلپورست، ژوزف. ۱۳۷۰. برنامه‌ریزی منطقه‌ای، ترجمه: غلامرضا شیرازیان و همکاران، چاپ اول، تهران، سازمان برنامه و بودجه.
25. Batten, D.F. 1995. Network cities: Creative urban agglomerations for the 21st century *Urban Studies*, 32(2): 313-327. <http://dx.doi.org/10.1080/00420989550013103>.

- Rondinelli, D. 1984. "Applied Methods of Regional Analysis: The spatial Demensions of Development policy, Boulder: Westviwe Press.
42. Scholl, A. and Kai, S. 2014. Where Could We stand if I had...? How SocialPower Impacts Counterfactual Thinking after Failure, *Journal of Experimental Social Psychology*, 5: 1-61.
43. Scholz, R.W. and Binder, C.R. 2011. Environmental literacy in science and society: from knowledge to decision, Cambridge University Press.
44. Taylor, P., Hoyler, M. and Verbruggen, R. 2010. External Urban Relational Process: Introducing CentralFlow Theory to Complement Central Place Theory, *Urban Studies*, 47(13): 2803-2818.
45. Vignola, R., McDaniels, T.L. and Scholz, R.W. 2013. Governance structures for ecosystem-based adaptation: Using policy network analysis to identify key organizations for bridging information across scales and policy areas, *Enviromental sciens & policy*, 31: 71-84.
- WaterInfrastructure Planning Processes, *Journal of Environmental Management*, 125: 134-148.
37. Meijers, E. 2007. From Central Place to Network Model: Theory and Evidence of Paradigm Change, *Economic and Social Geography*, 98(2): 245-259.
38. Meijers, E. 2005. Polycentric urban regions and the quest for synergy: Is a network of-cities more than the sum of the parts?. *Urban Studies*, 42(4): 765-781. <http://dx.doi.org/10.1080=00420980500060384>.
39. Murray, J. 2000. Nodes and networks: Bruges and the infrastructure of trade in fourteenth-century Europe. In P. Stabel, B. Blondé, & A. Greve (Eds.) *International Trade in the Low Countries (14th-16th Centuries)* (1-14), Leuven: Garant.
40. Neal, Z.P. 2010. Refining the air traffic approach: An analysis of the US city network *Urban Studies*, 47(10): 2195-2215. <http://dx.doi.org/10.1177/0042098009357352>